

MISKOLCZY AMBRUS

Nemzetiség, szabadság, politika

Fejezetek a magyar és román emigráció
párizsi dialógusának történetéből¹

A történetírás gondosan nyilvántartja a magyar és román emigráció párizsi tárgyalásait. Jelentőségét talán nem ismerte fel. Nem is annyira politikai jelentőségét, hiszen köztudott, a nagy horderejű politikai cselekvés nem hozott fordulatot. Nem is hozhatott. Eszmetörténetileg viszont annál fontosabb, ami történt, hiszen mindkét fél külső politikai kényszerítő kötöttségektől mentesen és minden korábbinál gazdagabb tapasztalatok birtokában nyilváníthatott véleményt, sőt az egyéni álláspontok minden eddiginél határozottabban megjelenhettek az egyes nemzeti táborokon belül is. Valamiféle pszichodrájának lehetünk a részesei, ha szakítva néhány előítélettel és beidegződéssel megpróbáljuk rekonstruálni azt, ami történt.

Kossuth alkotmányterve és Bălcescu eposza: a megegyezés és a konfliktus lehetőségei

A magyar emigrációt gyakran nevezik Kossuth-emigrációnak, ám ez meg tévesztő és helytelen is, hiszen az emigráció sohasem alakult testületté. Mindig akadtak, akik Kossuthal élesen szemben álltak, és ezt pontosan kell látnunk, ha Kossuth jelentőségéről próbálunk képet adni. A külföld előtt azonban, mint ezt Teleki László hangsúlyozta, ő képviselte a magyar ügyet. A párizsi román emigránsok például azért nem akartak a román emigráció élére egyetlen embert kiválasztani, mert nem akadt köztük — a kortársak szemében — karizmatikusnak látszó személyiség. „Nincs egyetlen Mazzinink vagy Kossuthunk, aki az egész forradalmat önmagában megsemmisítené” — fejtette Dumitru Brătianu.² Mi sem jellemzi jobban Kossuth egykorú megítélését, mint a Porta politikájában egyre inkább járatos, majd a számoszi kormányzóságot is elnyerő Ion Ghica ama — 1851 áprilisának elején kifejtett — véleménye, mely szerint Kossuth „hatalmas erő. Egy hadsereg, Törökország kezében”. És ezt — hangsúlyozta Ghica — maga a szultán is felismerte, míg Párizsban, Londonban már nem lesz ilyen „értékes” még akkor sem, ha szélteben-hosszában ünneplik.³

¹ Dolgozatunk egy nagyobb — OTKA tervünk keretében készült — munkát (*A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar román párbeszéd 1850-1854*) része. A korábbi alfejezetekben Teleki László és Kossuth Lajos vitáját mutattam be, valamint azt, hogy a magyar és román emigránsokkal miként is alakult Jules Michelet viszonya, aki a Collège de France tanáraként magyar és román forradalmi ifjak bálványa volt, és mélyen megviselte a magyarországi nemzetiségi polgárháború.

² Cretzianu, Al.: *Din arhiva lui Dumitru Brătianu. I.* București, 1933. (a továbbiakban: Cretzianu) 228.

³ Miskolczy Ambrus: *Ion Ghica ismeretlen levelei.* Kézirat, előkészületben.

A párizsi magyar emigráció java része bizonyos fokig szembe is fordult Kossuthtal. 1851 tavaszán — dátumszerűen nem tudjuk, mikor⁴ — Teleki László javaslatára a párizsi magyarok az emigráció testületi vezetése mellett döntöttek. A kormányzóság mellett inkább valamiféle kormányzatot, direktóriumot javasoltak. Azt is leszögezték, hogy „nem lehetvén feladatunk a nemzet jövő képviselői testületének teendőibe vágva, hazánk számára előlegesen már is *alkotmányt* készíteni, csupán azon elveket jelölhetjük ki, melyekért készek vagyunk mind halálig vívni, és melyektől várjuk hazánk jövő feltámadása, felvirulása, ereje, jóllete és minden szabad szomszéd nemzettel való szoros bonthatlan szövetség biztosítását; ezen elvek: *szabadság, egyenlőség, testvériség* — egyénekre, nemzetiségekre egyaránt alkalmazva. Miből következik, hogy valamint minden kaszt, úgy minden nemzetiségi suprematiának ellenei vagyunk”.⁵ Egyértelmű: Teleki László elébe akart vágni annak, hogy Kossuth alkotmánytervezetet állítson össze, és ezzel korlátozzák a szomszédos nemzetekkel való szövetkezés lehetőségeit. Másrészt attól is tartott, hogy Kossuth a nemzetközi demokrata összeesküvőkkel szövetkezik, és ezzel az egész magyar ügyet kompromittálja a hatalmon levő és hatalmat gyakorló kormányok szemében. Teleki László, bár lelkileg megviselte a politikai helyzet képlékenysége, állandóan örlődött, és alapvetően erkölcsi imperatívuszokban gondolkodott, igazi diplomata volt, talán valóban „a legjelesebb diplomatánk”.⁶ A baloldali erővel is jó kapcsolatot tartott, olykor sokat is várt tőlük (még akkor is, ha plebejusi epétől keserű spicli-senkik arisztokrata göggel vádolták⁷), de nem kötelezte el magát. Hiszen látnia kellett a jobboldal erősödését, és mivel a hivatalos szervektől függött az emigránsok sorsa, nem is akarta őket ingerelni. Teleki mintha megérezte volna, hogy az alkotmánykészítés hátterében a nagy összeesküvő, Mazzini áll, neki volt szüksége Kossuthra, a korabeli európai Kossuth-kultusz ugyanis szalonképesebbé tehetné az összeesküvésdit. Mazzini nem akart beletörődni abba sem, hogy az esetleges magyar-román ellentéteken meg-
hiúsuljon a várt és áhított európai forradalom. Még 1850 novemberében arra szólította fel Kossuthot, hogy vesse papírra a nemzetiségi kérdésre és a konföderációra vonatkozó nézeteit. Végül is Mazzini ösztönzése nyomán született Kossuth híres — ún. kütahyai — alkotmánytervezete. De nemcsak neki válaszolt — hiszen csak 1851. április 20-a táján kapta meg az olasz összeesküvő levelét — hanem mindazoknak, akikkel korábban a nemzetiségi kérdéstről vitakozott, és véleményét kérték. (1851 márciusának végén Nicolae Bălcescu, miután konföderációs tervére megkapta Teleki László válaszát, arról írt Ghicának, hogy a magyarok Kossuthtól kérnek véleményt, ezért hatni kellene rá, gondoskodjon róla.⁸) Április 7-én Teleki László a magyar-román tárgyalásokról valóban Kossuth véleményét kérte: „Tudasd

⁴ Lukács Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Lukács) 70.

⁵ Klapka György: *Emlékeimből*. Budapest, 1886. 318–319.

⁶ Klapka György: *Emlékeimből*. A szöveget gondozta, az eredeti kéziratokkal egybevetette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 1986. 385.

⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Informationsbüro (a továbbiakban: HHStA IB) 1849:660.

⁸ Bălcescu, Nicolae: *Opere*. IV. București, 1964. (a továbbiakban: Opere. IV.) 364.

velünk e részbeni nézeteidet minél előbb. Én ezt minden kérdések közt a legfőbbnek tartom. Olyannak, minek eldöntése nélkül hazánk sorsa a véletlenre lesz bízva.”

Április 25-én kelt Kossuth alkotmánytervének eredeti francia szövege, de tisztázatát csak júniusban küldte el Mazzininnek, álláspontját magyarázó levéllel.⁹ 1851 novemberében Henningsen kiadta angol változatát a *The Daily News*-ban, majd nyolc év múlva, 1859-ben napvilágot látott rövidebb francia változata is,¹⁰ és ugyancsak 1859 nyarán a magyar változatát haza is eljuttatták, mert a nemzetiségi kérdésben ezt tartották tárgyalási alapnak.¹¹

Arra a kérdésre, hogy Kossuth elstietve állította-e össze munkáját vagy sem, ő maga ad választ. Egyrészt a címmel: *Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illető tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*, vagyis a szerző került az alkotmánytervezet kifejezésre. Tervezetét előterjesztésnek szánta, amelyet a majdani magyar nemzetgyűlés fog megvitatni. A hivatalos jelleg ellen szól a munka olykor személyes vallomások hangvitele is. Másrészt Kossuth nem öntötte zsinórmértékül tartandó végleges formába munkáját, hiszen a későbbiekben egyes részeit az adott politikai helyzetnek megfelelően módosította. Egészében mégis „a 19. század legkonkrétabb magyar tervezete volt Magyarország államrendezkedésének polgári demokratikus átalakítására”.¹² Nehezen képzelhető el ez azt megelőző belső és külső viták nélkül. Azonban nemcsak időbeni egymásutániságról van szó. Kossuth *Javaslat*a — mint jeleztük — válasz Teleki Lászlónak és Nicolae Bălcescunak. Olyan válasz, amellyel a magyar emigráció belső konföderációs-vitáiban átvette a kezdeményező szerepet.

Az alkotmány — a népfelség elvének jegyében — az egyéni szabadságot biztosító intézményrendszer-hálózatot vázolja fel: a családi, községi, megyei önkormányzatot. Ez utóbbi a legfontosabb eleme az egész építménynek, hiszen a megye hivatott a nem magyar népek nemzeti igényeinek kielégítésére, úgy, ahogy azt Teleki Lászlóhoz írt levelében Kossuth már kifejtette. Korábbi elképzeléseihez képest pedig új elem az, hogy az államon belül és attól függetlenül elismer olyan társadalmi szerveződést, amelyet ma kulturális-személyi autonómiának nevezünk: „az egy nemzetiséghez tartozó honpolgárok nemzetiségi érdekeik [— mint kiderül egyházi és iskolai —] előmozdítása végett társaságba állnak”, különböző egyleteket hoznak létre, s azokat „köznemzeti egyletbe összeforrasztandják”, akár nemzeti főnököket választanak.¹³

Kossuth alkotmánytervével el akarta hárítani azt, hogy a magyar emigránsok olyan lépéseket tegyenek, amelyek elidegenítenék a hazai magyar közvéleményt és reális szövetségeseket sem biztosítanak. Mazzininnek ki is fejtette, hogy aki többet

⁹ Kastner, Eugenio: *Mazzini e Kossuth*. Firenze, 1929. (a továbbiakban: Kastner) 10.; Vö. Spira György: *Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen, 1989. (a továbbiakban: Spira) 23.

¹⁰ Kastner 7.

¹¹ Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszüjtán (1860–1861)*. Budapest, 1967. (a továbbiakban: Szabad 1967.) 22.

¹² Szabad György: *Kossuth Lajos politikai pályája*. Budapest, 1977. (a továbbiakban: Szabad 1977.) 174.

¹³ Spira 56.

akar, másokat akar elnyomni, aki pedig kevesebbet, azt elnyomják, és „mi nem hagyhatjuk, hogy elnyomjanak”.¹⁴ Régi elképzelése ez Kossuthnak.¹⁵ Az 1840-es évek elején egyik cikkében fel is vetette Erdély valamiféle különállásának, helyi kormányzatának lehetőségét Magyarországon belül.¹⁶ Most erről szó sem esett, ragaszkodott az 1848-i egyesüléshez. A nemzetiségi kérdést továbbra is vallási kérdésnek minősítette, tehát olyanak, amely az állam egységét nem bonthatja meg, viszont az állam sem képviselhet elnemzetietlenítő törekvéseket. Kossuth alkotmánytervét korábbi vitapartnerei természetesen nem fogadták el. Viszont a további éles vitákat a magyar emigráció körében lezárta — igaz, komoly személyi meghasonlások árán.

Hajdan a kortársak körében és ma a szakirodalomban is élt és él az a vélemény, mely szerint Teleki és Kossuth elhidegülésének oka a nemzetiségi kérdésben tanúsított nézetkülönbség lett volna, az, hogy Teleki, Klapka és Szemere e téren továbblépett volna Kossuthnál. Valójában ez csak része annak az alapvető dilemmának, hogy milyen legyen az emigráció vezetése: egyszemélyi vagy testületi. Kossuth a múlt tapasztalatai alapján a diktátorságot választotta. Az emigráció jelentősebb alakjai viszont a testületi vezetés hívei voltak, és ebben Kossuthnak a primus inter pares szerep jutott volna. Barthányi Kázmér és Szemere Bertalan gyűlölködve támadtak Kossuthra, s kétségbe vonták, hogy joggal használja a kormányzói címet. Teleki leveleiben hol — némi arisztokrata fölényrel, vagy éppen fölényeskedéssel — évődött, hol kesergett „Lajcsi”, a „Rengeteg magyar” diktátori hajlamain, „parancsárságán”. A nemzetiségi kérdés csak egy érv volt Kossuth diktátorsága ellen, s hirtelen divat lett Kossuthra rálicitálni a nagy szólamokban és általánosságokban gazdag európai demokratikus frazeológia igényeinek megfelelően. Almássy Pál például — 1852. november 18-án — Szemeréhez intézett levelében Kossuth- illetve diktátorságellenes éllel hosszan esetelte, hogy olyan nyilatkozatban kellene kifejteni az emigráció politikáját, amely „a nemzetiségi kérdést a legdemokratább nézetek szerint taglalja, kiemelve; a népek solidaritását, fraternitását, vote universalet a republique, democratie és némely kérdésekben socialt elfogadja”.¹⁷

Utólag el lehet tűnődni azon, hogy melyik típusú vezetés — az egyszemélyi vagy a testületi — lehetett volna a hatékonyabb. Az viszont kétségtelen, hogy a különböző marakodások sokat ártottak az emigráció tekintélyének, bár nem azon fordult meg Magyarország sorsa. A vitát egyébként eldöntötte a történelem, amikor az évtized vége felé felvillant a nemzeti felszabadító háború lehetősége, az ellentétek szinte automatikusan a háttérbe szorultak, és Nemzeti Igazgatóság, azaz egyfajta triumvirátus állt az emigráció élére: Kossuth Lajos, Klapka György, Teleki László személyében.

Az 1850-es évek elején viszont a vita elmérgesedése az emigrációs léttel függött össze: a kilátástalanság fojtogató valóságával és azzal a hittel, hogy mégis a szavaknak, terveknek meghatározó jelentősége lehet a jövőben. 1852 elején Andrássy Gyula gróf találónan nevezte a Kossuth elleni kampányt és a belső meghasonlásokat „a hazafiak,

¹⁴ Kastner 134.

¹⁵ Asztalos Miklós: *Kossuth Lajos és az erdélyi kérdés*. Budapest, 1928.

¹⁶ Széchenyi István: *A Kelet népe*. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Ferenczi Zoltán. Budapest, 1925. 187.

¹⁷ ELTE, Egyetemi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: EKKt), LEO 581/6.

az emigráció purgatórium¹⁸-ának, ami mindent és mindenkit kompromittáló veszedelmesnek, az eszmék tisztázódását és a jellemet szilárdító, kijózanító vitának, szellemi párbajnak is tekinthető. Mindenki önmagát minősítette, s ez a kortársak felelősségét jelzi önmagukkal és az ügygel szemben. Példázza ezt az is, ahogy a nemzetiségi kérdésben mindegyik fél módosította az álláspontját, kereste a közeledést. Teleki László és Kossuth Lajos viszonyának alakulása ezt érzékelteti. Teleki 1851 tavaszán egyre kevésbé bírta tovább idegekkel a párizsi légkört: nem is annyira az elvi belső vitákat, mint inkább a kicsinyes személyi marakodásokat, amelyeket az osztrák-magyar spiclik is gerjesztettek, és még inkább nyomasztotta a francia belpolitika légköre. Svájcba költözött, és onnan fejtegette — 1851. május 16-án Genfből kelt levelében — Vukovicsnak, hogy Kossuthot meg kellene nyerni, mert nélküle „nehezen mozdulhatunk”. A címzetthez intézte, ám Kossuthnak is szólt, amikor ezeket — az eddig hamisan idézett sorokat¹⁹ — vetette papírra: „Ám a nemzetiségek tárgyalási discussiók újabb alapját illeti, ez abban állott, hogy hagyjunk most föl a provinciális országgyűlések eszméjével. Maradjon Magyarhon határaitra nézve a régi szabad communális s szabad vármegyei rendszerrel. A nemzetiségi jogok egyenlők lesznek mind a megyékben mind a községeken. A diétának és kormánynak se legyen törvény által kimondandó diplomaticus nyelve. A többit majd kifejti az élet! Mit mondasz ehhez? A Comité hozzá járult!”²⁰ A Comitén nyilvánvalóan a párizsi magyar emigráció vezető testületét értette, amelyben elsősorban Klapkára és Szemerére számíthatott.

Teleki optimizmusának alapját nyilván az a tapasztalat is alkotta — mindamellett, amit említettünk —, hogy azok a román emigránsok, akikkel most szemben állt — mindenekelőtt Bălcescu —, korábban felkarolták a magyar függetlenségi harc ügyét is. Teleki László — egyébként körültekintő — egyéniségével függ össze, hogy nem vizsgálta a mögöttes szándékokat, diplomata mivoltát kiegészítette a „filozófus”, hiszen gyakran nevezte magát filozófusnak, amin értékírányuló magatartását kell értenünk. Magyar kortársai közül talán senki nem hitt úgy, a szabadság és erkölcs transzcendenciájában mint ő, hitt abban, hogy a szabadság varázsában sok ellentét feloldódhat. Nem tartott attól, ha a nem magyarok a magyarhoz hasonló nemzetiségi szabadságot vallhatnak magukénak. Be is vonult a szakirodalomba az a nézet, hogy Teleki az erkölcsöt képviselte, míg Kossuth a politikát.²¹ Csak éppen azt felejtí el ez az egyébként némileg féloldalas nézet,²² hogy egyrészt Teleki Kossuthtal szemben politikai szempontokra is hivatkozott, másrészt éppen a demokrácia igénye hidalhatta át az ellentéteket. Alighanem a kültügyi alkotmányterv kapcsán írta Teleki — 1851. szeptember 13-án — Vukovicsnak, hogy „Kossuth véleménye, ahol a nemzetiségekre nézve részletekbe bocsátkozik, elfogadható. Én azonban azt hiszem,

¹⁸ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) R 295. Klapka György iratai, 6.d.

¹⁹ Horváth Zoltán: *Teleki László 1810–1861. I-II.* Budapest, 1964. (a továbbiakban: Horváth) I. 335.

²⁰ MOL R 216. Vukovics Sebő levéltára, 1. cs.

²¹ Horváth I. 399. Bizonyítékként Teleki Kossuthhoz intézett 1860. november 20-i levelét idézi, amelyet a továbbiakban majd szintén helyesen idézünk.

²² Szabad 1967. 22.

hogy e tárgyban jelenleg nem szükség a részlet. Nekünk nincs jogunk Magyarországnak konstitúciót oktrojizolni, s azonkívül bizonyos, hogy minden mi részlet vitára adhat alkalmat. Elég volna data occasione nyilvánosan csak annyit mondanunk ki, hogy mi a nemzetiségekre nézve is a szabadság, egyenlőség és testvériség elveit követjük, és semmiféle nemzetiségi arisztokrátiát vagy szupremátiát se magunk gyakorolni nem akarunk, nem fogunk, se semmi más nemzet által gyakoroltatni nem engedünk”.²³

Amikor viszont felvetődött a diktátorság kérdése, akkor a nemzetiségi kérdésben való nézetkülönbség is előtérbe került. Teleki László Szemere Bertalannak például — 1851. október 30-án Zürichből írva — a következőket szögezte le:

”Szabadságot akarok mindenben — valót s korlátlant — így a nemzetiségekre nézve is. S nem akarom, hogy a szent ügy, melynek bajnokai vagyunk, a *históriai jog* szűk korlátai közé szoríttatva, a *territoriális-integritási*, ellenforradalmi fogalmakon hajótörést szenvedjen. Ilyenmő fogalmakon alapuló szűkkeblű féltékenységeknek, föltéve azt, hogy a népek ügye Európában győzzön, helye többé úgysem lehet. Nép nevében a népek fejlődésének nem lehetend gátot vetni soha. Szabad Európában egy nép sem gyakorolhat szupremátiát a másik fölött — s egy népnek sem lehet ily szupremáciára szüksége.

Ha Kossuth önviselte ezen elveimmel megegyeznék vele mennék, ha azokkal ellenkezik, ott, ahol ellenkezik, s annyiban, mennyiben ellenkezik, ellene fogok szólni és írni.”²⁴

Egyiket sem tette. Késérően, ám mégis bizakodással vallotta meg Szemerének — még ugyanazon év végén, december 6-án —, hogy bár nem helyesli a Kossuth elleni fellépést: „Én nem bánám, ha Kossuthban hazánk megszabadítóját láthatnám — de fájdalom, ezt benne nem láthatom! Én hazánk jövőjét csak elvektől reménylem; azon elvektől, mik iránt mi ketten oly teljesen egyetértünk, és tehát bizton reménylem azt is, hogy ha nem is együtt lépünk föl Kossuth ellen, azért frigyesek maradunk — de még azt is hiszem, hogy a mi elveink ideje soha nem járand le, s néptestvériség zászlója alatt mindenkor győzhetlenek leendünk. *Utoljára is minden szabadelvű ember azt leend kénytelen követni.* Azért én most várni szeretnék.”²⁵

Szemere Bertalan azonban nem várt, bár többen is figyelmeztették, hogy Kossuth elleni fellépéseivel az egész magyar ügynek árt. Még 1849-ben a francia sajtóban meg akarta támadni Kossuthot, diktátori ambícióiban marasztalva el. Ezt — naplója szerint — állítólag Teleki László megakadályozta.²⁶ 1852 januárjában viszont az angol sajtóban öntötte ki epéjét, külön hangsúlyozva, hogy a történeti Magyarország egységének fenntartása „a magyar faj szupremáciáját jelenti, és ez minden más

²³ Teleki László válogatott munkái. Szerkesztette Kemény G. Gábor. Budapest, 1961. (a továbbiakban: Teleki) II. 84.

²⁴ Szemere Bertalan Összegyűjtött Munkái. (a továbbiakban: SZBÖM) V. Pest, 1870. 95–96; Eredetije: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, (a továbbiakban: OSZKKr) Levelestár.

²⁵ OSZKKr Levelestár

²⁶ SZBÖM. I. Pest, 1869. I. 70.

fajt a magyarok kérlelhetetlen ellenségévé tesz”.²⁷ Ezért 1852 februárjában a párizsi magyar emigráció nyilatkozatban marasztalta el, külön kiemelve, hogy visszautasítják „az ország integritása ellen intézett nézeteit”.²⁸ Szemerét azonban semmiféle figyelmeztetés nem tartóztatta fel. 1853-ban könyvet is adott ki Kossuth ellen.²⁹ Elvakultságában azt sem vette észre, hogy két szorgos munkatársa osztrák ügynök volt. Az sem érdekelte, hogy munkáját angolul éppen azért nem tudta kiadni, mert az olvasók még Amerikában is megundorodtak a mocskolódástól. 1857-ben *A magyar emigratio* címmel könyvomasz röpiratot állított össze, amelyben Kossuthnak a nemzetiségi kérdésben tanúsított magatartását is támada. „Két mértéke van, mint a rossz hitű kalmárnak” — írta róla, mert a nemzetiséget a vallással egy kategóriába sorozta, „mi a fajok jogszerű igényeit ki nem elégítheti, amennyiben a vallás tisztán belső dolog, merőn individuális érdek, minck a politikával semmi köze, s mi a politikai osztályozásnak nem anyaga, ellenben a nemzetiség a státuséletnek egyedül természetes és jogszerű alapja”. Egyébként „ő neki szent a nemzetiség elve, de csak úgy, ha az a magyarnak kedvez”. A kossuthi alkotmánytervvel szemben nagyszabású elméleti konstrukcióban vázolta fel a maga dunai konföderációs elképzeléseit. A magyar eszmétörténet méltánytalanul elhanyagolt dokumentuma Szemerének ezen munkája.³⁰ Az európai demokratikus frazeológiába jobban illeszkedik, mint Kossuth alkotmányterve, és ugyanakkor Szent István intelmeit idézve, történelmi hagyományt is tudott magának teremteni, amikor a nemzetiségi egyenjogúság igényét hangsúlyozta. Magyarországnak az ő dunai konföderációjában is központi szerep jutott. Szinte — látni fogjuk — Michelet-i ihlettel írt a Duna hivatásáról, amikor azt fejtegette, hogy „íme a Duna körüli országok és népek rendeltetéséhez és jövődjéhez a kulcsot a Duna hivatása adja meg, mely abból áll, közép és nyugoti Európát a Fekete tengerrel és ez által kelettel érintkezésbe hozni”.³¹ Igaz, konkrétan nem derül ki, hogy akkor éppen milyen határokat álmódott Magyarországnak a nemzetiségi alapon kialakuló államalakulatok között. Az államot méltán tekintette „philosophiai szörnyetegnek”.³² Baljós előérzetei is lehettek, hiszen azt is hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi elvet alá kell rendelni a humanitás eszményének.³³

Szemere Bertalan egész életművét áttekintve az az érzésünk, mintha csak azért támada volna Kossuthot, mert az tökéletesebben és sikeresebben tette azt, amit ő szeretett volna. Ő maga is próféta szerepet vállalt, miközben azt hangoztatta:

²⁷ Jánosy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851—1852*. (a továbbiakban: Jánosy) Budapest, 1944. II/1. 473.

²⁸ Horváth II. 289.; Hadtörténeti Levéltár, Personalia, Nemeskéri Kiss Miklós iratai, 89. cs.

²⁹ Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár*. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, az Okmánytárat, a jegyzeteket és a mutatókat összeállította Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990.

³⁰ Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról. Az előszót írta Dr. Horváth Jenő, sajtó alá rendezte Szüts Iván. Budapest, 1941. (a továbbiakban: Szemere)

³¹ Szemere 116.

³² Szemere 15.

³³ Szemere 119.

„Republicanus ember nem lehet próféta, az ész világa efféle heterát nem ismer.”³⁴ Ugyanakkor ő maga volt az egyik legnagyobb magyar politikus-hetéra. 1860-ban elfogadta a császári alkotmányos centralizációs kísérleteket, majd azért támadta Kossuthot és dunai konföderációs tervét, mert szerinte Magyarországot akarja feldarabolni.³⁵

A nemzetiségi kérdésben — úgy tűnik — Klapka György tábornok volt a legpragmatikusabb, mégha ez némileg jellemtelenségnek is tűnik a visszatekintő kritikus szemében.³⁶ Katona lévén, katonai szempontok vezették. A felszabadító háborút úgy tartotta fő célnak, hogy a majdani berendezkedés elvi szempontjain nem sokat rágódott, mintha csak úgy gondolta volna: első a katonai erő, aztán majd ahhoz igazodnak a különböző igények. Egyébként Klapka saját magatartását olykor Kossuth szidalmazásával próbálta vonzóvá tenni. (Makacsul Kossuthnak tulajdonította például azt, hogy Dragos 1849-i békítő kísérlete kudarcba fulladt, mert szerinte a tárgyalások alatt a kormányzó támadásra adott volna parancsot,³⁷ ami egyszerűen nem igaz, mert a parancsra már a tárgyalások meghiúsulása után került sor. Viszont arra legalább figyelmeztetett, hogy a fontos és sorsdöntő lépéseket össze kell hangolni.)

Klapka abban a tudatban tehetett ígéreteket, hogy a várt és óhajtott háborúban fő szerepet kap a hadműveletek irányításában, ezért a politikát talán nem tartotta olyan fontosnak, hogy a szavak súlyát úgy mérlegelte volna, mint a két nagy vitapartner: Teleki László és Kossuth Lajos. Szemere egyik későbbi, Vukovics Sebőhöz intézett levele szerint — 1854-ben — Klapka nem osztozott a nemzetiségi elvben, „de mégis elfogadta. Teleki az elvet elismerte, de midőn programot írni és aláírni kellett volna, kibuvót keresett. Amaz képe a gyöngye embernek, ez a diplomata.”³⁸ Valójában csak azt tették, amit egy politizáló katona és egy diplomata szerepet vállaló politikus tesz — tudva vagy érezve, hogy Kossuth nélkül komoly esélye nem lehet törekvéseiknek.

Kossuth alkotmánytervének hazai fogadtatásáról csak elszórt adataink vannak. Azt sem tudjuk pontosan, hogy miként értékelték a románok, mikor és milyen mértékben tekintették tárgyalási alapnak. Eddig arról tudunk, hogy az Erdélyből Moldvába telepedő A. Papiu-Ilarian — aki később Cuza fejedelem tanácsadója lett — az 1860-as években írt vitairataiban a Kossuth által javasolt nemzeti főnököket elsorvasztott jogkörű cigányvajdáknak nevezte,³⁹ ami nem egyszerűen a humorérzék vagy annak hiányának a jele, hanem az, hogy a magyar és a román hegemonia-törekvések között a románok sokáig meg sem próbáltak valamiféle áthidaló megoldást keresni, még olyan mértékben sem, mint a magyarok, pontosabban azok a magyar politikusok, akiket eddig bemutattunk. A dialógus — ebben a vonatkozásban — rossz csillagzat alatt indult.

³⁴ Szemere Bertalan levélfogalmazványa Házmának. 1857. október 23. OSzKKrt Levelestár

³⁵ Lengyel Tamás: *A magyar emigráció és a nemzetiségek Világos után*. Apollo, 1937. 2.sz. 147.

³⁶ Lengyel Tamás: *Klapka György emlékiratai és emigrációs működése*. Budapest, 1936.

³⁷ MOL R 90. I. 822.

³⁸ SZBÖM V. 52–53.

³⁹ Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák*. Bp., 1993. (a továbbiakban Borsi-Kálmán) 84.

Nem tudni pontosan, mikor ismerték meg a románok Kossuth alkotmánytervét. Feltehetően nagyon hamar, A. G. Golescu iratai közé bekerült román fordítása is. Fontosabb kérdés, hogy miként értékelték, és mit olvastak ki belőle. Úgy tűnik, nem azon tűnődtek el, hogy a kisebbségek problémáit miként lehetne orvosolni, hanem a lakosságcserre gondolatát karolták fel újra. Inkább azon fáradoztak, hogy Kossuthot elszigeteljék, és egyben — ennek látszólag ellentmondva — úgy állítsák be, mint aki egyetért az etnikai határok kialakításának gondolatával. 1851 novemberében Andrassy arról tudósította Kossuthot, hogy a románok azt mondták a tekintélyes párizsi *Le National* szerkesztőjének, Leopold Duras-nak, hogy még „Sumlában vagy Kütahyában egy oláhnak megígérted volna, hogy az erdélyi kérdés a székelyek Magyarországra való átköltözködése által fogna tisztába hozatni, ezáltal Erdély az oláh fejedelemséghez csatoltathatván”.⁴⁰ Pletykának tűnik ez a hír, de nem teljesen az. A. G. Golescu hagyatékában — Teleki Lászlónak a románokhoz intézett levele után — találunk egy feljegyzést. Ebben megjegyzik, hogy Teleki egy kisebbség élén egyetért velük, a többség magatartása miatt viszont megszakították a kapcsolatot a magyarokkal. E feljegyzés mellett pedig új oldalon a következő emlékeztető sorokat olvashatjuk: „Végül legutóbb egyikiünk Kütahyába ment Kossuthhoz, akit engedékenyebbnek talált, mint a magyar emigráció nagy tömegét. Kossuth jelenleg elfogadja a terület átengedésének szükségességét. E rendezés lebonyolítására azt ajánlja, hogy a székelyek elfoglalhassák a románok által elhagyott azon községek egész területét, amelyek a végleg magyarnak nyilvánított megyékben fekédnének, míg maguk a románok a székelyek által elhagyott területen telepednének le.”⁴¹

Hogy ennek mi lehet a valóságfedezete, arról van néhány híradásunk. Kossuth valóban akart találkozni a román emigránsokkal,⁴² a történekről pedig maga a tárgyaló A. C. Golescu egyik levele igazít el, amelyet rokonaihoz és Bălcescuhoz intézett Brüsszából 1851 márciusában-áprilisában. Ebben keserűen panaszkolt el, hogy míg az összes többi európai nemzet megvallja hibáit, a magyar nem. (A románról nem beszél, úgy látszik, annak nem volt hibája — a levélíró szerint.) „A magyarok ellenkezőleg járnak el, és ebben Kossuth a főnökük, eme szörnyű és anakronisztikus aberráció élő megtestesülése: a magyarok továbbra is hódításra alapozott történeti királyságról beszélnek és csak azt akarják. Ez az ostoba góg egyáltalán nem nyugtalanítana minket, ha Kossuth összes fanatikus hívével és honfitársával (mert mind az ő nevére esküsznek) egyedül állna”, de támogatja őket Palmerston és Mazzini. (Mazzini egyébként jobban szerette a románokat, mint a magyarokat, mert — mint Kászonyi Dánielnek mondta — ezek sokat fecsegnek, méghozzá „mulékony szenvedélyből”, míg az olaszok és a románok úgy tudnak hallgatni, mint senki, „mert csak két uralkodó szenvedélyt ismernek, az örjöngő szerelmet és az állandó, égő bosszúvágyat”.⁴³ Egyébként mélyen igaza van a

⁴⁰ Jánosy II/1. 16–17.

⁴¹ Biblioteca Națională, Colecții speciale, București, (a továbbiakban: BNCS), Saint Georges CCI – 13.

⁴² BNCS AB 143. c. 1949. Al. Zane – C. A. Rosettihez. Brussa, 1850. február. 28./ március 12.

⁴³ Kászonyi Dániel: *Magyarhon négy korszaka*. Fordította Kosáry Domokos, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Márkus László. Budapest, 1977. 303.

népmegvető-népboldogító konspirátornak: ha a magyarok nem olyanok lettek volna, mint elpanaszolta, nem keveredtek volna bele az ő milánói felkelésdjébe, amikor Kossuth kiáltványát is meghamisította, és az egésznek jó néhány oktalan magyar áldozata is lett.) De ne ezen keseregiünk vagy derüljünk, lássuk inkább Golescu híradását. Kossuth — írta — „még mindig a régi, egyáltalán nem akar beszélni az igazságról, a nemzetiségek közötti tökéletes egyenjogúságról. Tudjátok meg a választ, amelyet felháborodott lelkemből kicsikart. Arra a javaslatomra, hogy a régi Magyarország valamennyi nemzetisége között széles, egalitárius konföderációt hozunk létre, amelyhez idővel csatlakoznának a moldvaiak és havaselveiek, és egy napon a szerbek és a bolgárok, stb, stb... és így a világnak, a jövő emberiségének az amerikaikénál is szebb példát ajánlanánk fel... azt válaszolta, hogy nagyon óhajta a két fejedelemségnek szabad és független államba való egyesülését, éppen úgy, mint az egy és oszthatatlan Magyarországot, amely már a múltban kialakult, és kívánja, hogy a két ország jó viszonyban éljen, saját nemzetbeliek érdekében kölcsönösen fellépve.” Mire azt válaszolta Golescu, hogy ha így gondolkodnak, akkor „nekiünk a lehető legrosszabbat kívánják”, mert ha a két román fejedelemség egyesül, és létrejön Szerbia, akkor a magyarországi szerbek és románok mindent megtesznek, hogy elszakadjanak, semmint elmagyarosodjanak.⁴⁴

A Kossuth-Golescu beszélgetés alkalmával azonban nem csak erről volt szó. Egyéb részleteket Szemere Bertalan jegyzett fel. 1857 elején megismerkedett a Golescu fivérekkal, és nyomban — január 7-én — el is újságolta Vukovicsnak, hogy az egyik Golescu elmesélte Kossuthral való törökországi, brüsszai találkozását. „A nemzetek egyenlőségét Kossuth nem ízlelte, de forgott mint a szélkakas, sérteni sem akart. Azóta azonban tőle a románok elfordultak.”⁴⁵ Szemere naplójának februári lapjai már bővebben adnak számot az 1849-i eseményről. Svájci, amerikai típusú konföderációról beszélt hosszabban A. C. Golescu, jelezve, hogy „a kivitelben az országos és szövetséges hatóságok határainak kijelölésében lesznek nehézségek, de most ne arról legyen szó, előbb az eszme mellett kell izgatni, a szövetség eszméje mellett, s kimondani alapjául a nemzetiségek egyenlőségét”. Ezt hosszasan elmesélte a román emigráns, de a naplóról nem emlékezett csak ellenfelére: „Elég az hozzá, hogy Kossuth tartalékkal hallgatta előadását, s azzal tette ellenvetéseit, végre, szorongattatván, kimondá: hogy Magyarország egységének eszméjét semmi másnak alá nem rendelheti.” A csalódott Golescut viszont arra kérte, fejtse ki nézeteit írásban, amit viszont ez elutasított.⁴⁶ Ha tehát Szemere kétféleképpen adott elő egyazon dolgot, akkor miért ne tették volna ezt a román kortársak is? Lehet, hogy amikor Kossuth „szélkakas”-ként forgott, a megyei határok nemzetiségi alapon való megvonásáról beszélt, a román fél ezt értelmezte az országhatárok megvonásának elveként. Jánosy Dénes szerint a román híresztelésből csak annyi volt igaz, hogy Kossuth 1848-ban pénzügyminiszterként foglalkozott a székelyek és csángók bánsági

⁴⁴ Fotino, George: *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești. III.* București, 1938. 209–211.

⁴⁵ SZBÖM V. 52–53.

⁴⁶ SZBÖM II. Pest, 1869. 61.

megtelepítésének gondolatával.⁴⁷ 1848-ban valószínűleg ez hatott Maiorescura, amikor lakosságtelepítő javaslatát felvetette. 1851-ben azonban — úgy tűnik — csak a propagandaharc egyik manőveréről van szó. Ez a hazugság-propaganda egyik intő példája.

A magyar és román nézeteltéréseket Irányi Dániel és D. Brătianu vitte ki az utcára, amikor a francia sajtóban elkezdtek egymással vitatkozni az 1851. június 29-i román kiáltvány kapcsán.⁴⁸ Teleki László „hígvelejű”-nek tartotta Irányit, de ez nem csak a saját feje szerint járt el. A párizsi magyar emigránsok többségének véleményét képviselte, akiknek e kérdésben tanúsított álláspontját Gorove István így jellemezte: „az oláhok a desavouirozásra fel vannak szólítva, s ha ez nem történik, Irányi is mindnyájunk nevében fog szólani, s ekkor meg lesz kezdve a csata az alkudozás helyett”.⁴⁹ Andrassy Gyula ama kérdésére, hogy Brătianu cikke válasz-e a magyar emigráció levelére, Bălcescu határozott nemmel felelt, de hozzátéve, hogy Irányi cikkét sem lehetett válasz nélkül hagyni.⁵⁰ A sajtópolémia azonban önálló kötetben is megjelent, két egymást kizáró nemzeti mártírológiának a dokumentumaként.

Történelmi helyzettől függött a különböző viták hozadéka. Szemere Bertalan kivételével a nagy vitapartnerek 1859-ben egy időre megint találkoztak. Kossuth, Teleki és Klapka valamiféle triumvirátust alakítva fogtak össze az emigráció vezetésére, háttérbe szorítva az ellentéteket. Klapka 1859 márciusában az egyesült román fejedelemségek fejedelmével, Cuzával olyan szövetséget kötött, amelyben nemcsak a teljes jogegyenlőséget és a szabad községi és megyei nyelvhasználat szabadságát szögezték le, hanem azt is, hogy a felszabadító „háború után egy Erdélyben összehívandó gyűlés határozza ezen tartománynak Magyarországgal való adminisztratív egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi, különálló adminisztratív helyzetébe visszalépjen, ez nem ellenezetné”.⁵¹ Nemsokára már maga Kossuth is hasonló álláspontot vallott. Odaadó hívének, Irányi Dánielnek a kérésére ugyanis magyarul is elkészítette hajdani alkotmányterve bővített változatát, és ugyancsak Irányi kérése nyomán elfogadta az erdélyi tartományi különállás lehetőségét Magyarországon belül. Azt viszont megtiltotta, hogy Irányi ezt a részt is közzétegye a Chassinél írt közös könyvében: *A magyar forradalom politikai történetében*.⁵² Amikor pedig 1860 nyarán hosszas és alapos előkészület után Klapkával és Telekivel levelet írtak Cuzának, melyet Kossuth Turinban szeptember 15-éről keltezett, akkor megint csak kihagyatta Telekivel azt a javaslatát, hogy Erdély lakossága népszavazással döntsön: tartományi önállóságot akar-e vagy inkább Magyarországgal egyesülni.⁵³ A vita tehát tovább folytatódott, csak hogy nem elvek hangztatásával. Nem véletlen, hogy Teleki és Kossuth úgy vélte, Klapka könnyelmű-

⁴⁷ Jánossy I. Budapest, 1940. 435.

⁴⁸ *Opere*. IV. 550.

⁴⁹ Gorove István – Nemeskéri Kiss Miklósnak. Párizs, 1851. július 9. Hadtörténelmi Levéltár, Personalia, Nemeskéri Kiss Miklós hagyatéka, 86. d.

⁵⁰ MOL R 295. 6. d.: Andrassy Gyula – Klapka György. Párizs, 1851. július 17.

⁵¹ Borsi-Kálmán 203–204.

⁵² Spira 35.

⁵³ Szabad 1967. 124.

en járt el a fejedelemségek ügyében.⁵⁴ A gyakorlati cselekvés terén kellett eredményeket felmutatni, hiszen már csak mindenki a saját igazát, politikájának helyességét bizonygathatta. Ezért korábbi álláspontjából mindenkinek áldoznia kellett az állandó manőverezést és taktikázást követelő feltételek közepette. 1860. november 26-án Teleki László némi elégtétellel jelezte Kossuthnak: „Mi Erdélyt illeti, éppen ezelőtt kaptam telegrammot Magyarhonból, előre kicsinált alakban szerkezve, mi azt tartalmazza, hogy az otthoniak innmár megegyeznek abban, hogy föltartva a magyar korona jogait Erdély fölött, s Magyarhon területiális épségét, valamint a legislativ kapcsot is Erdély és Magyarhon közt, Erdély beladminisztrációjának alakja, valamint az is: bírjon-e Erdély, azonkívül hogy a magyarroni diétához képviselőket küldene, még provinciális diétával is, az erdélyi öszves népség akaratától függővé tétessék. Ez reám nézve igen megnyugtató. Gondolom, így már könnyebben lehetend Cuzára hatnunk.”⁵⁵ Kossuth 1862-i dunai konföderációs tervébe már be is került az erdélyi autonómia gondolata. Igaz, ezt sem akarta közzétenni, és a hatalmas hazai vihar, amely a tervezet megszűltetése nyomán támadt, igazolta aggodalmait. Mihelyt alkalmá adódott, egy Károlyi Györgynéhez intézett levélben kifejtette Erdellyel kapcsolatos álláspontját, azt, hogy mikor meddig megy el és mit hoz nyilvánosságra: „Erdélyt a magyar koronától elszakítani semmi áron nem engedjük, s hogy az unióhoz, míg az osztrák uralom tart, rendíthetlenül ragaszkodni kell, de ha egyszer az osztrák járom lerázatot, az erdélyiekre kell bízni, akarnak-e adminisztratív is unióval maradni Magyarországgal, vagy pedig a magyar koronától függésben Kolozsvárt országgyűléssel, guberniummal stb., szóval saját törvényhozással s adminisztrációval bírni, — mondom, mindez anyira nem új, hogy ezen programom formulázásában még szegény Teleki Laci vett részt, az ő sürgetésére formuláztam, aláírtuk; ez alapon történt még 1859-ben azon egyetértés Bukaresttel, melynél fogva oda fegyvereket küldhettünk, s hadikészületekbe ereszkedhettünk. Ezen programot rég ismerték az otthoniak, s rég tudták, hogy én azt egyrésztől kikerülhetetlenül szükségesnek, másrésztől teljességgel nem veszélyesnek tartván, *attól soha el nem állok.*”⁵⁶

Vajon az erdélyi kérdésben valóban Teleki László hatására tette volna meg Kossuth ezt a lépést? Amíg nem kerülnek elő újabb források, addig azt kell hinnünk, hogy igen. Ám ne zárjuk ki az esetleges korrekció lehetőségét. Pro et contra két román emlékeztetést idézünk, egy „magyarbarát” és egy „magyarellenes” politikustól.

Az első emlékező Ion Bălăceanu, egykori 48-as román emigráns, aki Erdélyben Bem seregében is megfordult, aztán a század második felében Bécsben lett Románia követe, közben pedig 1859-ben Vasile Alecsandrival és a Brătianu fivérekkal szemben — sőt ellenükben — a magyarokkal való egyezkedés cuzai politikáját képviselte. Cuzá azért küldte őt 1859 júliusában Turinba, hogy kiegészítő egyezséget kössön a Magyar Nemzeti Igazgatósággal. Amikor Kossuth a román megbízottnak szemrehányásokat tett, ő így válaszolt: „Tudom, hogy Ön személyes tapasztalatai alapján azzal gyanúsít minket, hogy meg akarjuk szerezni Erdélyt, amelyet egykor Mihály vajda alatt

⁵⁴ Horváth I. 427.

⁵⁵ Teleki II. 207.

⁵⁶ Áldor Imre: *A közelmúlt titkaiból. II.* Budapest, 1878. 124.

meghódítottunk. De ez a vád nem komoly, és nem hiszem, hogy cáfolatra szorul. Szó sem lehet tehát Romániához csatolt Erdélyről, de nem tudom, miért ne lehetne Erdélyt federatív szálakkal kapcsolni Magyarországhoz. Ennek következtében nem lenne sem román tartomány, sem annektált tartomány, sem tisztán magyar. Századokon keresztül erdélyi nagyfejedelemségnek hívták, olyan fejedelmei voltak, mint Moldvának és Havaselvének. Miért ne lehetne fejedelme az Önök királya?” Mire Kossuth úgy nyilatkozott volna, hogy olyan kapcsolatok fűzzék Magyarországhoz, mint ezt Ausztriához. A nyelvhasználat kérdését pedig svájci példára kellene megoldani — fejtette ki Bălăceanu —, amit szintén elfogadtak. Erre Teleki jegyzőkönyv összeállítását javasolta, és „a következő elvekben került sor megegyezésre: Erdély »Erdélyi Nagyfejedelemség« név alatt továbbra is az osztrák-magyar államok része. Az osztrák-magyar államokhoz olyan perszonális kötelékek kapcsolják, amelyek ezeket az államokat jelenleg egyesítik. A három nyelvet minden hatóság előtt lehet használni a legteljesebb egyenjogúság alapján, és a törvényhozó gyűléseken is. Ha Ausztria-Magyarország és Erdély konföderációt hoznának létre, akkor ez minden dunai állam számára nyitva állna, amely be akarna lépni”.⁵⁷

Kétségtelen, hogy Ion Bălăceanunak századunk elejére, amikor felidézte a múltat, kissé összekuszálódtak az emlékei, amelyekbe idealizált dualizmuskori élmények, vágyak és tapasztalatok is jócskán belejártak. Az, ahogy osztrák-magyar államokra emlékezett, a Monarchia elfogadásának következménye. Viszont az 1859-i Klapka-Cuza szerződésbe bekerült Erdély önállóságának kérdése, és ennek érvényét fogadták el akkor, amikor a magyar triumvirátus kiegészítő szerződést kötött Bălăceanuval, aki Cuza nevében lépett fel, és ebben a szerződésben a magyar fél fegyvereinek egy részét átengedte a román hadseregnek.⁵⁸ Az 1861 januárjában kötött Klapka-Cuza szerződésben viszont Erdély már nem szerepel. Ez a megállapodás a románok számára ugyanolyan nyelvi és önkormányzati jogokat köt ki, mint amilyeneket a magyarok élveznek, és hozzáteszi, hogy „ezeken kívül a fejedelemségek és Magyarország közti határok egy vegyes bizottság által fognak szabályoztatni, melynek feladata leendő mind a két félre nézve előnyös határvonalakat kitűzni”.⁵⁹ Vajon az erdélyi és a magyarországi román kérdést határkiigazítással akarták megoldani? Ezt a lehetőséget nem zárja ki a szöveg, pontosabban értelmezés (és erőviszonyok) kérdésévé teszi. Nem véletlen, hogy oly sokan illuzórikusnak tartották a magyar-román fegyveres összefogást, és inkább véres nemzeti háborútól tartottak.

A román politikában Brătianuék képviselték azt a vonulatot, amely erre az esetleges erdélyi nemzetiségi polgárháborúra hivatkozva nem tartotta kívánatosnak a magyarokkal való szövetkezést. 1859 júniusában D. Brătianu Cavourt kereste fel, és jelezte a románok igényét Erdélyre, mire az olasz miniszterelnök azzal fenyegette meg, hogy ha a magyar szabadságharcot akadályozzák az erdélyi kérdéssel, akkor megvonják a fejedelemségeknek nyújtott további támogatást. D. Brătianu innen Párizsba ment, ahol Jérôme herceget próbálta a magyarok ellen hangolni, nem is

⁵⁷ Bălăceanu, I.: *Souvenirs politiques et diplomatiques (1848–1903)*. 79–80. Biblioteca Academiei Române, București, (a továbbiakban: BAR) Fond Bălăceanu.

⁵⁸ Borsi-Kálmán 205.

⁵⁹ Borsi-Kálmán 208.

sikertelenül, mert a nemzeti mozgalmak pártfogója vissza is rettent a nemzetiségi konfliktusok lehetőségétől, és a béke előkészítője lett.⁶⁰ A román nacionalista teleologikus szemlélet számára Brătianu fellépése sorsfordítónak tűnt. Al. Lapedatu egyik — az 1920-as években tartott Irányi-D. Brătianu vita című — előadásában, miközben összetévesztette Ion C. Brătianut fivérével Dumitruval, úgy vélte, ennek a politikai aktusnak és vonalnak köszönhető, hogy „1914-hez teljesen szabadon és minden elkötelezettség nélkül jutottunk el. Íme, ezért köthettük meg az 1916-i augusztusi szerződést”.⁶¹ Brătianuék céltudatosságának értékeléséhez a román politikai mozgásteret és a kullissza-titkokat jobban kellene ismernünk. Fellépésük a nacionalizmus természetéből és részben Cuza-ellenességükből egyaránt következett. A majdani nemzeti egység víziója többet jelentett, mint a bizonytalan közeljövő, és így gondolkodtak a magyarok is. Nem véletlen, hogy mindkét fél igyekezett kódósítani azokat az engedményeket, amelyeket a másik fél javára tett, és az sem véletlen, hogy a visszapillantó szem olyan sorsdöntő ok-okozati összefüggéseket feltételez, amelyek a mindenkori jelen politikai irányvonalát legitimálják vagy éppen azt kérdőjelezik meg.

A múlt századi szerződések szövegezésekor az erdélyi kérdésben a magyar kortársak is igyekeztek óvatosan fogalmazni, tartva a nemkívánatos következményektől. Ezért hol beemelték az erdélyi tartományi önállóság lehetőségét, hol törölték. A nagy vihart kavart Dunai Szövetség tervezetében, amely Kossuth és Klapka közös munkájának is tekinthető, az erdélyi kérdésben a magyar emigráció számára irányadó álláspontot vetettek papírra. A későbbi magyar tapogatózások és együttműködési javaslatok a románok irányában elfogadták az erdélyi önállóságot. Annál is inkább így kellett eljárniuk, mert időközben megindult az erdélyi közélet, és az erdélyi románság zöme maga is az önálló Erdélyben próbálta érvényesíteni érdekeit. Olyan politikai erővé emelkedett, hogy az 1863-ban összehívott diétán viszonylagos többségre tett szert, és meghozta az egyenjogúságát, sőt hegemóniáját biztosítani akaró törvényeket. Így aztán, amikor 1865-ben Ion Ghica és Ion Bălăceanu Cuza megbuktatása miatt két magyar emigránssal szövetségelt, nyugodt lélekkel köthették ki, hogy „az egyesült fejedelemségek el fogják ismerni és tiszteletben fogják tartani a magyar állam területének integritását, beleértve ebbe Erdélyt is, valamint Magyarország függetlenségét, ha a jövőben a nemzet e mellett dönt”.⁶² Kossuth 1862 után általában minden szervezkedéstől távol tartotta magát, helytelenítette a megfelelő külső hatalmi támogatás nélkül tett lépéseket, és olykor — a napi politikai marakodások és hatalmi spekulációk közepette — mintha elfelejtkezett volna arról, hogy Erdély ügyében tett lépésével tulajdonképpen lemondott a magyar politikai nemzet egységéről. Jérôme Bonaparte hercegnek 1866. július 20-án írt levelében azt fejtette ki, hogy „a nyolcmillió magyar faj tizenötmillió magyar nemzet magját alkotja, amely egy félszázadon belül megkésztereződhet. Magyarország csak legyen szabad és független, és Magyarország nem magyar népei olyan jó

⁶⁰ Koltay-Kastner Jenő: *A Kossuth-emigráció Olaszországban*. Budapest, 1960. (a továbbiakban: Koltay-Kastner) 156–157.

⁶¹ BAR Arhiva Lapedatu, VIII. ms. 26.

⁶² Borsi-Kálmán 214., 216.

magyarok lesznek, mint a régi Elzász németjei jó franciák”.⁶³ Még ugyanabban az esztendőben, december 29-én, Szilágyi Virgilnek azt fejtegette, hogy „Nemzet és nemzetiség között különbséget teszek — a »Nemzet« az állam maga. Nemzet determinált territoriumot feltételez. Horvátország »Nemzet«, a Szerbek »Nemzet« Szerbiában, az Oláhok Rumániában, de Magyarországon Szerb, Oláh, Ruthen, Tót sat. »Nemzetiség« nem »Nemzet« — s elvem az, hogy teljes tökéletes jogegyenlőség alapján »mindent a Nemzetiségeknek az államban, de az államot nem«. Tudok Francia, Német, Olasz nemzetiségekről cantonokról Svájcban, de csak Svájci nemzetről tudok”.⁶⁴ A magyar politikai nemzet egységéről azonban nem mondott le, ha az a népszuverenitás letéteményesét jelentette. Mégis az erdélyi kérdésben is hű maradt önmagához. Amit Károlyi Györgynének írt — erdélyi tartományi önállóság, ha Magyarország független —, 1870-ben megírta Irányi Dánielnek is, hangsúlyozva, hogy még a dualizmus körülményei között is a román megyéknek olyan „univerzitási szervezetet”, tehát nemzeti autonómiát lehetne esetleg adni, mint amelyet a magyarok, szászok és székelyek élveznek. Ellenezte ugyanis a homogenizáló centralizációt, mint mondta: az unificatiót. Politikushoz méltó önkritikával pedig azt is jelezte: tudja, „hogy az alkotmánytan jelen állásával ezen eszme nincs összhangzásban, de hát az alkotmánytan nemzetiségi kérdést sem ismer, hanem csak egyenjogúságot faj, nyelvkülönbség nélkül — s az élet kineveti a doctrinát, mert hát a nemzetiségi kérdés is megvan — s a politica az exigenciák tudománya”.⁶⁵

Azt, hogy Teleki László hatására fogadta volna el Kossuth Erdély önállóságának lehetőségét, D. Brătianu emlékezései kérdőjelezik meg. Mazziniról szóló nekrológijában az 1870-es évekből visszatekintve arról adott számot, hogy 1853 őszén Mazzini hatására Kossuth és ő, mármint D. Brătianu, abban egyeztek meg, hogy mindketten harcba szólítják népüket, saját zászlóik alatt harcolnak, aztán a győzelem után Erdély lakói népszavazással döntenek el, hogy akarják-e Erdély és Magyarország egyesülését.⁶⁶ A megegyezés, netán „egyezmény”⁶⁷ szövege nem került elő. Talán nincs is, hanem csak szóban maradt minden. Talán csak rábólintott Kossuth a megegyezésre, vagy valami kétértelmű fordulattal kitért előle. C. A. Rosettinek fennmaradt egy eligazító feljegyzése. „Kossuthot — szól a keltezetlen töredék — nem akarom Angliában látni, mint ahogy nem akartam 48-ban Magyarországon sem, mert nagyon igazságtalan volt a románokkal szemben, a legerőszakosabb.” A krími háború elején azonban Mazzini rávette a találkozásra, és Mazzininál közösen kiáltványt készítettek. Ebben „Erdély dönti el, szabad népszavazással, amelyben mindenki részt vesz, hogy akarják-e vagy sem országuk egyesítését Magyarországgal”.⁶⁸ Rosetti hagyatékában azonban Kossuthnak csak az a kiáltványa maradt fenn — 1853.

⁶³ Archives Nationales, Paris, 400 AP 132.

⁶⁴ OSzKKr Jánossy Dénes hagyatéka, F 27:19.

⁶⁵ Szabad György: *Nézetek Magyarország és Erdély államjogi viszonyának rendezéséről a polgári átalakulás korában*. In: *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szerkesztette Rácz István. Debrecen, 1988. (a továbbiakban: Szabad 1988.) 132.

⁶⁶ Cretzianu II. București, 1934. 286.

⁶⁷ Kovács Endre: *A Kossuth-emigráció és az európai szabadsághozmozgalmak*. Budapest, 1967. 313.

⁶⁸ BAR Ms. 4777. 113.

december 6-i keltezéssel —, amelyben megbízottjának, Berzenczey Lászlónak a támogatását kéri, és a magyarországi, valamint az erdélyi románok nemzetiségének, vallásának és autonómiájának tiszteletben tartását ígérte.⁶⁹ Elképzelhető, hogy Brătianu és Rosetti emlékezete — akár Bălăceanu — is csalt. Talán Kossuth későbbi álláspontját vetítették vissza 1853-ba. Érdeük volt a dualizmus alatt, hiszen akkor éppen a román politika kardoskodott Erdély önállósága mellett. Az erdélyi román politika ragaszkodott a Diploma Leopoldinumhoz, amelyre hivatkozással az 1830-as években a magyar reformmozgalom zászlót bontott. A magyar politika már elvetette a régi alkotmányt, az erdélyi románok számára jogalapként szolgált, és így az ún. magyar jogi formalizmust éltették tovább. Kossuth 1870-ben némileg ironikusan írta: „Nem lehet felejtenünk, hogy Erdély egy anomáliát képezett Európában 3 nemzetre és 4 vallásra alapított alkotmányával, melyből az oláh, a legszámosabb nemzetileg is, vallásilag is ki volt zárva. Innen aspirációk keletkeztek nála s nem hiszi magát szabadnak, ... ha csak arra az avult régi mintára új ruhát nem kap.”⁷⁰

Kossuth az erdélyi kérdés megítélésében az élethez igazodott. Mindig is elvetette a natiók és vallások egyenlőségén nyugvó erdélyi rendi alkotmányt, mert a kor magyar felfogása szerint a modern nemzeti államszervezethez nem kínált alapot. Elvetette — egyszerűen — a történelmet. A valóság azonban arra kényszerítette, hogy megtérjen a történelemhez, a megkerülhetetlen hagyományokhoz.

A történelem megosztott, de kínálta az álláspontok közelíthetésének lehetőségét is. Példa rá Nicolae Bălcescu eszmélkedése. Talán a magyar-román tárgyalások szempontjából Bălcescu visszavonulása kedvezőtlenül hathatott. Ő történetíróként a történelemben keresett menedéket, miután fokozatosan kilépett a politikai tervezések világából. Igaz, a történetírásban is politikusi maradt. Nem fanatikus, de elkötelezett és rugalmas. Olyan, aki nemcsak azt állapította meg, hogy a nemzetiségi érzés milyen sok szenvedést hozott Erdélybe, hanem — Ghicához írt 1850. október 16-i levelében — miközben a magyarokkal a román álláspont elfogadtatásának igényén tündődött, akkor azt is hangsúlyozta: „a szükség arra kényszeríthet, hogy kölcsönös engedményeket tegyünk, mi, és a magyarok”.⁷¹ Paradox módon ő maga ezeket az engedményeket nem külső „szükség” hatására tette, hanem belső késztetés hatására: a történelem vezette tollát.

A politikától visszavonuló, ám mégis politizáló Bălcescu az országegyesítő Mihály vajda történetét akarta megírni: a nemzeti egység eposzát. Megmutatni az isteni rendelést a román népnek, küldetését tudatosítani. Michelet-i program már az első mondat is: „Már 18 és fél évszázad eltelt azóta, hogy Krisztus megdöntötte a régi világot, a pogány civilizációt — amely a természet és az erő külsőleges, objektív elvét képviselte —, és ezt másik világgal, civilizációval váltotta fel, amely szubjektív, belső

⁶⁹ Közli Alexandru, Marcu: *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României 1848–1871*. București, 1930. (a továbbiakban: Marcu) 66–67. Külön kiemelte Kossuth – szerinte – bizonytalan ortográfiáját. A gonoszkodó historikus azonban elfelejtette közölni, hogy Rosetti másolatát tette közzé, és nem az eredetit. Alul Kossuth aláírása Rosetti másolatában a következőképpen néz ki: Louis Kóssuth gouverneur élu de Hongrie; a pecsét feliratát a következőképpen másolta le Rosetti: A Magyar Álladalom kormányzó elnöke.

⁷⁰ Szabad 1988. 132.

⁷¹ Opere. IV. 335.

elven, az emberi gondolkodás és munka abszolút fejlődésén alapul, térben és időben, és az emberi, valamint az isteni szellem lényegének azonosságán, ő felfedte minden egyes embernek a szabadság, a méltóság, az erkölcsiség és az abszolút tökéletesedés törvényét.⁷² A nemzeti egység az isteni rendelés beteljesítése tehát konkrét történeti feltételek között. A teleologikus történelemszemlélet ezért aktualizál, keresi a jelen számára hasznosítható tanulságokat. Bálcescu a konföderációról szóló fejtegetései a nemzeti mártírológia jegyében születtek, Mihály vajdáról írt könyve azonban nem. A múlt színes szöttezésében „a románok örök azíliuma”, ahogy Erdélyt nevezte, a maga soknemzetiségi valóságában pompázott. A romantikus Erdély nem csak az utazót nyugtázza le. „A politikus megcsodálja majd ama nemzetek és vallások sokféleségét, amelyek a világ minden sarkából sereglettek e tájra, ahová mintha maga az Isten hívta volna őket, ily bőséges asztalt terítvén nekik, úgyszintén megcsodálhatja nagyszerű demokratikus intézményeit, amelyeket a hegyek koszorúja megoltalmazott, midőn a zsarnoki kény elsöpörte mindegyiket egész Európában.”⁷³ A Kossuth által már az 1840-es években elmarasztalt rendi intézmények dicsérete ez, még akkor is, ha a románokat a rendiségből, mint nemzetet, kizárták, pontosabban: nem engedték be.

Egyértelmű Bálcescu napi politikai üzenete is. Hibának tartotta, hogy az erdélyi románok Mihály vajda fellépésével egy időben „elkezdték öldökölni” a magyar nemeseket. Nem vezethetett eredményre, mint ahogy az sem, hogy román vajdák gyilkolták olykor bojárjaikat, ahelyett, hogy a bojártság intézményét szüntették volna meg. De ennek csak később jött el az ideje. „Egyedül az 1848-as havaselti forradalom értette meg, hogy a szabadság biztosítása érdekében hagyni kell a bojárokat rohadni békében, s a bojártság rendjét kell kiölni a közszabadság kikiáltásával.

Az erdélyi románok nem értették ezt 1848-ban sem, s annál inkább nem érthették 1599-ben. Nem gondolták meg, hogy nem igazságos, nem is hasznos, nem is lehetséges megtisztítani Erdélyországot az összes idegenektől, akik csaknem harmadát teszik lakosságának; elfelejtették, hogy a tartós birtoklás alapvető és kétségbevonhatatlan jogokat teremt; hogy egy nemzetiséget — legyen az bármilyen kicsiny — tiszteletben kell tartani, mert szent joga adatott élni azon a földön, amelyet lakik; hogy e természeti jog fölötté áll bármely történelmi jognak, minthogy a föld az emberé, és nem az ember a földé. Az Erdélyben megoldandó kérdés az volt, és ma is az, hogy nem azt kell tenni, amit a románok, magyarok, szászok és székelyek külön-külön akarnak: egyikük maradjon az országban, a többi népeket pedig elűzzék, hanem ki kell kiáltani a közszabadságot, vagyis az egyenlőséget az egyének és a nemzetiségek számára, és ezáltal keresni az egyetértést szövetségi államot hozván létre. Kétségtelen, hogy az erdélyi románok száma minden esetben természetes és jogos túlsúlyt biztosít számukra az ország ügyeiben, s Erdélyt valamennyire román országgá változtatja.

Így hát a románok és magyarok 1848-ban, egymás ellen harcolva, egyazon téves elvből indultak ki, és egyazon szolgásgba estek.”⁷⁴

⁷² Bálcescu, Nicolae: *Opere. III.* București, 1986. (a továbbiakban: *Opere. III.*) 11.

⁷³ Bálcescu, Nicolae: *A románok Vitéz Mihály vajda idejében.* Fordította V. András János. Bukarest, 1963. (a továbbiakban: Bálcescu) 239.

⁷⁴ Bálcescu 306.

Bălcescu eposzában Mihály vajda hübrisze az volt, hogy miközben nemzeti felszabadító háborút vívott, népe, a parasztság sorsán nem könnyített, sőt röghöz kötötte a jobbágyokat. A 48-as nemzedék hübrisze a nemzeti önzés. Ezt így nem mondta ki a politikus Bălcescu, kimondta viszont a historikus, egyértelmű politikai célzattal. A kortársak tudták és érezték a nemzeti önmérséklet követelményét, legfeljebb nem mindig tudatosították azt, vagy ha igen, akkor nem egyszerre. Hatalmi helyzetüknek megfelelően foglaltak állást e kérdésben, és olykor a nemzeti pátoz, vagy a veszélyeztetettség érzésének foglyaiként nyilatkoztak azok, akiket a tisztánlátás hordozóiként tisztelünk. Bălcescu például 1851 májusában — az erdélyi románok 1848-i mozgalmáról szóló párizsi előadásában — a románok által felégetett magyar város romjain „édes és lágy” éneket daloló nőt magasztosította fel: „látomásnak tűnt, mintha a román nemzetiség géniuszát láttam volna az idegen ellenségek sírján állva a feltámadás himnuszát énekelve”.⁷⁵ Kossuthról is feljegyzik, hogy 1864. július 17-én a nemzeti ellentétek elhatalmasodása láttán — és nyilván az 1848–49-i polgárháborús emlékek hatására — úgy nyilatkozott, hogy „borzasztó csak gondolni is, de ha elvitázhatlan feltétel az existenciához, ha összeszedi magát még egyszer a magyar, nem marad neki egyéb hátra, ki kell üznie, irtania az oláhot meg a szerbet az országból! Itt nincs egyéb megoldás.”⁷⁶

A politikai harc logikájából következően a csatára készülődők vagy kényszerítettek lehetséges engedményeiket nem jelezték. Így aztán mindig az alulmaradó fél karolta fel az erdélyi önállóság gondolatát. Aligha hozhatott volna ez eszményi megoldást, hiszen jogosan vethették fel a kortársak a kérdést: ha Erdélyben elismerik a román nemzetet, akkor miért nem ismerik el a Bánságban vagy Máramarosban? Ugyanakkor miért erőltessék a dolgot Máramarosban — mondhatták a magyarok —, amikor onnan több, mint tízezer román aláírással készült beadvány a kormányzathoz a magyar hivatalos nyelvhasználat érdekében.⁷⁷ Miért támasszanak ott nemzetiségi vetélkedést, ahol nem volt addig. Az erdélyi önállóság pedig nem csak román vonatkozásban hathatott. Ha a román nemzetet törvényes és alkotmányos nemzetként elismerik, akkor ez elvi alapot kínál a szlovákok számára is. A szlovák elit nemzeti létet, területi autonómiát követelhet, és e követeléshez precedensre lel Erdélyben. Az erdélyi kérdés megoldása — a tartományi önállóság jegyében — azonban a nem magyar nacionalizmusokat is súlyosan érintette: a kisebbségek tiszteletben tartásának követelményét érvényesítette. Márpedig a nem magyar elitek évszázados nemzeti sérelmeket hangoztató politikájában a magyar fél igényeit gondosan átmagyarázták. Frázis szinten nemzeti egyenjogúságot hangoztattak, gyakorlatilag soha nem jutottak el oda, hogy átfogó tervezetben feszegetnék a nem magyar többségű megyékben élő magyar kisebbség kérdését. Bălcescu néhány észrevétele ezért jelent — papíron — valamiféle áttörést: saját konföderációs tervezetének elvi kritikája. Homlokegyenest ellentétes nem egy társának hatalmi törekvésével, viszont arra már nem jutott ideje, hogy a soknemzetiségi együttélést biztosító szabadság intézményrendszerét felvázolja.

⁷⁵ Bălcescu, Nicolae: *Opere. I.* București, 1953. 335.

⁷⁶ MOL Tanárky Gyula naplói. R 195. 1. cs. 15. k. 92.

⁷⁷ HHStA IB 1854:1577.

Bălcescu és Kossuth először 1849-ben tudtak megegyezni hosszas tárgyalások nyomán és kegyetlen kényszerítő körülmények terhe alatt. Utána egymástól függetlenül — de az azonos probléma megoldására törve — jutottak valamiféle spontán konszenzusra. Mindketten úgy képviselték koruk nacionalizmusát, hogy egyben rést vágtak annak falán. Nem véletlen, hogy a francia nemzet-modellben gondolkodó román utókor elmarasztalta Bălcescu és Kossuth 1849-i szerződését: a *Projet de pacificationt*, hiszen az kézzel fogható, szilárd hivatkozási alap volt a monolit nemzetállam eszméjével szemben. „Sajnos, elámította a magyarokkal való testvériesülés eszméje” — írta a román fejlődés értelmezésének nyugatos teoretikusa az 1920-as években Bălcescuról.⁷⁸ Számunkra az ámítás eredménye a történelmi érték.

Mivel a nemzetiségi kérdés ma is megoldatlan, fájó kérdés, múltja is aktuális, visszanyúló történelmi dimenziói tanulságokat rejtenek. Önmagában talán nincs sok jelentősége annak, ami 1851-ben a párizsi értelmiségi térben történt. Némileg gusztustalan propagandaharc. Nos, éppen ebben rejlik a jelentősége. Tapasztalatként beépült a kérdéskör egész történetébe, a maga kínos, elhallgatott mozzanataival együtt, és része annak, ami Michelet otthonában történt: a legendaképzésnek. Ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezését célzó elméleti és gyakorlati erőfeszítéseket sem tekinthetjük öncélú szellemi játéknak, semmibe hullt machinációknak. Történeti személyiségeket minősít, mennyire vették komolyan a kor nagy eszméit, s mennyire csak a frazeológia szintjén utaztak benne. Nagy szellemi erőfeszítésekből éppen úgy lehet tanulni, mint a száználmas kisserőségekből.

Rosetti (ellen)propagandája

Jules Michelet, ha a magyar-román tárgyalásokat nem is követte figyelemmel, a kudarcról értesülhetett. Sőt, ennek még ihlető hatása is lehetett, és bár nem mélyülhetett el azokban a részletkérdésekben, amelyek alkalmat adhattak a tárgyalások zátonyra futására, nem elemezte a nacionalista kizárólagosság természetét, hanem valamiféle embernél erősebb integratív erőt és tényezőt keresett. Ezt vélte felfedezni a Dunában. A Duna számára valamiféle szimbólum és menedék lett, a népek összetartozásának szimbólumát kereste benne, és némi menedéket az érzelmi életét is nyugtalanító magyar-román nemzeti torzszalkodás elől. Rosettihez intézett — 1851. november 7-i — levele tanúsága szerint azért nem tud találkozni a címzettel, mert „elmerült a Duna hullámaiban”: a folyóra vonatkozó énekek kötötték le a figyelmét. Román énekeket kért tőle is. „A Duna egységét, génuszát és lelkét keresvén meg szeretném ragadni ezekben a különböző dallamokban a nagy fogoly-folyó panaszát és sóhaját ... Kitől kérném ezt, ha nem Öntől, aki a Duna legmeghatóbb hangja?”⁷⁹

Rosetti ennek megfelelően próbált válaszolni. Természetesen nem tagadta „fájdalmát” amiatt, hogy nem tud „a mi Dunánk egyetlen énekéről és legendájáról”, s azt sem tudta, hogy egyáltalán van-e ilyen. A Dunáról az Oltra próbálta terelni a

⁷⁸ Lovinescu, Eugen: *Istoria civilizației române moderne. I.* București, 1992. 134.

⁷⁹ Bucur, Marin: *Jules Michelet și revoluționarii români.* Cluj-Napoca, 1982. 141. (a továbbiakban: Bucur) 141.

figyelmet, hangoztatva, hogy mivel a törökök csak 1828 után adták vissza Havas-
elvének a Duna bal partját (azaz a balparti Giurgiut), „az Olt tehát az egyetlen folyó,
amelyben a Szabadság fürödhetett”. Az Olt mellékéről jöttek a forradalmárok és
harcosok, „hősei és nemes rablói”. A Dunának ezzel szemben más sors jutott. A nép
egyetlen emléke az a lakodalmas ének, amely egyhelyt így szól: „mint hullámszik a
Duna”. E sorral „emlékezünk arra, miként szenved és nyög a Duna az idegen uralom
alatt, mi pedig vele szenvedünk, megosztjuk fájdalmát és így erősítjük lelkünket és
testünket, hogy méltók és képesek legyünk a bosszúra, és arra, hogy felszabadítsuk
zsarnokaitól”.

A Duna óhatatlanul a népek közös harcának eszményét idézte, és ez Rosettinek
nem tetszett. „A legmeghatóbb hang” eltorzult. A szenvedés romantikus pátosza
átadta helyét a gyűlölködés reálpolitikájának, ahogy fokozatosan áttért a magyar
szabadságharcra. Először a dunai konföderáció gondolatát utasította el: „engedje
meg, kedves Mester, hogy megragadjam az alkalmat annak elmondására, hogy ha Ön
dunai egyesült államokat akar felépíteni, olyan federációban, mint a svájci, vagy az
Egyesült Államok, nem ér el az irtóháborúnál más eredményt”, mert a románok és
a dunai szlávok más szavakat nem fogadnak el, csak ezt: „Óvakodjatok a keveréktől,
mert a legeredményesebb dolgok is, ha összevegyülnek, rossz dolgokat eredményez-
nek. A kor értelme, a jog diadala, minden áron igaznak kell lenni. Ti az élet
princípiumával bírtok, és mi megparancsoljuk, hogy éljete, pusztuljon a történelem,
mert mi újakezdjük. A kiválasztott a tegnapi, a máé az igaz.” Ehhez Rosetti még azt
tette hozzá, hogy a román pópák soha nem voltak, és nem is lesznek Ausztria és
Oroszország eszközei. (Nyilván azért, mert magyar forrásai alapján Michelet arról
beszélhetett, hogy az ortodox papok a reakció és pánszlávizmus eszközei voltak.)
Ezzel szemben — fejtegette a román levélfíró — „a magyarok, és nem mi restauráltuk
Ausztria trónját”. Hiszen maga Kossuth mondta azt, hogy kezében tartja a Habs-
burgok koronáját, és elég, ha elereszti, leesik az. „És ez nagyon igaz” — tette hozzá
Rosetti, egyrészt azért, mert maga is elhitte, másrészt a magyar felelősségről szóló
tézisért akarta imigyen alátámasztani. Hangsúlyozta is azonnal, hogy nem a gyűlölet
beszél belőle,⁸⁰ de amit előadott, a „legtisztább” nacionalista gyűlölködés szem-
léletének felelt meg. (A levél következő fejtegetését nem tették közzé, az 1980-as évek
cenzúrájának nyomása alatt nyilván a sajtó alá rendező is érezhette, hogy az olcsó
uszításnak milyen gyűnyanyagát kell rejtve hagyni. Mások esetleg kompromittálónak
tartották ún. román szempontból, bár a Brătianu-Michelet levelezés újabb kiadása
sokkal bővebb, mint a korábbiak. Más szóval: soknak látszott az áthallás. Viszont
ebben rejlik a minden részletre figyelő clemzés tisztító hatása. Amikor a továbbiakban
a kihagyott részeket felidézzük, akkor a tudományos vizsgálódásokat gátló
mozzanatokra is fel akarjuk hívni a figyelmet.)

”Azt állítom tehát — fejtegette C. A. Rosetti —, és a történelem ezt tanúsítja,
hogy a 80 csata ellenére, amelyeket mi tiszteletben tartunk, a magyarok egész múltja
nem más, mint a szlávokkal és románokkal szembeni igazságtalanság, és ha Ön azt
hiszi, hogy eléri a testvériséget a magyarok hiúságának hízelegve vegyes federációval,
amely tehetetlen, mint valamennyi eddig látott ilyen képződmény, ha azt hiszi, hogy

⁸⁰ Bucur 142–144.

eléri a testvériséget azzal, ha azt mondja a románoknak és szlávoknak, hogy nem tudva mit tesznek restaurálták Ausztria trónját, miközben a magyarok 80 csatát vívtak a demokrácia és a testvériség érdekében, akkor egyrészt Ön megerősíti és megkeményíti a magyarokat abszolutista eszmékben, másrészt csak fokozza az eme három nemzetet megosztó gyűlöletet, és Önnek minden egyesült államokat célzó javaslatára a románok és a szlávok azt fogják mondani: »Most a népek szövetségének ideje járja, és federatív egyesülésük nem sikerülhet.« És aztán még hozzátesszik: »Magyarország utasította el az Ön felhívását az egyesülésre és testvériségre, Magyarország tartotta fenn Ausztriát, amikor saját erőivel elnyomta Csehországot, Horvátországot és Romániát és Itália ellen 50 000 katonát szavazott meg.«

Ami pedig a jövőt illeti, azt fogják mondani, mi nem bízhatunk az Ön javaslatában, mert egyrészt úgy látjuk, hogy Franciaország nem vesz tudomást szenvedéseinkről és jogainkról, másrészt látjuk, amint hóhérunk kezei atyáink véréből véresek, és ahelyett, hogy megmosná, büszkén mutogatja Európának, mint a fölöttünk való jogának bizonyítékát, és olyan dicsőséget, amihez Európa csak tapsol. Harcoljunk tehát, megismételve imánkat, mint a múltban: Istenem, nem halok meg, és teljesítem parancsaidat.⁸¹

Az irigység elgondolkoztató megnyilvánulása ez, egyben jelezve annak lehetséges következményeit is. Nem most lobbant fel ilyen hévvel a káros szenvedély Rosettiben, hanem már 1849 áprilisában Franciaországban, és így vallott róla Ion Ghicának: „szégyen, ezerszer szégyen! De mit mondok: átok azokra, s ezek közé tartozom én is, akik eljátszották a román dicsőséget, hogy ránk boruljon a szenvedések hosszú sora, a szégyenletes rabság! Ah, ha mi valóban román kormány lettünk volna, a dicsőség: felszabadítani a világot a rabságból nem a magyaroké, hanem a miénk volna; vagy egyesülvén a magyarokkal biztosan bevettük volna Bécset, és proklamáltuk volna a közszabadságot. Most pedig reszketünk, és igyekszünk a magyar lakmározás morzsáit gyűjtögetni!”⁸² Olyan ember vetette papírra ezeket a sorokat, aki nem tapasztalta közelről a háború borzalmait. Míg Bălcescu és Ghica nemegyszer keserűen állapították meg azt, hogy a nemzetiségi eszme mennyi szenvedést hozott a dunai népek számára, Rosetti ezzel szemben a szenvedélyek felkorbácsolásának újságírómestere volt. 1850 áprilisában — egy másolatban is fennmaradt levelének tanúsága szerint — még bízott abban, hogy némi ügyességgel a magyarokat „a valódi igazság útjára lehet visszatéríteni”, főleg ha „a magyar ember alkotmányának” — értsd: gondolkodásának — megfelelően adagolja az igazságot.⁸³ Különösebb erőfeszítéseket nem tett ennek érdekében, bár tapogatozásának lett mártírja D. Rosenthal. 1851 végére viszont a befektető propagandát választotta.

De vajon milyen hatása lehetett a fenti Rosetti-levélnek Michelet-re?

⁸¹ Bibliothèque historique de la ville de Paris, Correspondence Michelet, tome X. 87–88.

⁸² Ghica, Ion: *Amintiri din pribegie. I.* Szerkesztette O. Boitoș. Craiova, é.n. 70–71.

⁸³ Rosetti, C. A.: *Correspondență*. București, 1980. (a továbbiakban: Rosetti) 405.; BNCS Fond Brătianu, XXXVIII. 4. b.

Michelet külpolitikája (és annak revíziója?)

A románok gyakran azt hitték: a magyarok állnak jobban a franciáknál, a magyarok fordítva. A franciák, eltekintve azoktól, akik egyértelműen elkötelezték magukat — de még ezek is — saját elképzeléseiket követték. Részben külpolitikai vágyaikat szerették volna megvalósulva látni, részben pedig azt az archaikus világot és egzotikumot keresték és élvezték, amelyet ők úgy éreztek, hogy végleg elvesztettek, ugyanakkor — paradox módon — ennek ellentmondva, a civilizáció újabb — boldogítható — célpontját is keresték Kelet-Európában.

Michelet e magatartás hordozója volt. Feltehetően még a jelzett Rosetti-levél kézhezvétele előtt papírra vetette készülő legendás könyvének előszavát, illetve annak fogalmazványát — még a Duna-legenda jegyében. Ebben Ausztriát és Törökországot úgy jellemezte, mint két „mesterséges és természetellenes” képződményt. Helyükben „egy élő lényt (être vivant)” látott emelkedni: a Dunát. „Csak értse meg egységét, olyan erős, mint a világ. Éppen különbözősége az egység hatalmas eszköze. A természet a legszerencsésebb kézzel rajzolta meg e csodálatos völgy nagyszerű vonulatát, gondoskodott arról, hogy itt helyezze el egy teljes világ három harmonikus elemét, ahol a fajok és a gazdaságok azért oly különbözőek, hogy kölcsönös szolgálatokat nyújtsanak és testvériesüljenek.” A harmincmillió dunai federációt tartotta Michelet a jövő birodalmának. „A fajok harmonikus háromságában teljes Európát látunk születőben a Duna mellett. Bárcsak ezek az egyesült államok olyan, vagy jobb sorsra jussanak, mint Észak-Amerika!” Még a véres közelmúlt is a jövő záloga lett. „A népeket egymással szembe fordító kegyetlen félreértés mára eloszlott. A hüvelyükbe visszadugott kardokat csak a közös ellenség ellen vonják ki.” Michelet saját tanári varázsának tudatában úgy szólt ezekhez a népekhez, mintha csak a katedrájáról tekintett volna alá. Mivel Oroszország volt a főellenség, a szlávokról írt a legtöbbet. Még a szerinte cseh, valójában szlovák Ján Kollár, a pánszlávizmus első apostola is megdicsőült. A magyarok és románok kisebb teret foglalnak el. „Magyarország antik (és örökre dicső) nemzetisége, a fiatal és hatalmas szláv faj, új megjelenésében, saját eszméink és személyes barátságaink révén voltak kedvesek. És a legfiatalabbat valamennyi közül, a nemzetek Benjaminját, Romániát, ezt a virágot, Kelet Itáliáját nem láttuk-e Franciaország fuvallatára kivirulni?” Büszke is volt arra Michelet, hogy katedrája körül a legendák hőseit, Bemeket és Dembiúskiket láthatott. „Degérando-Teleki révén Magyarországgal kötöttem frigyét, könyveiben ugyanis azt állította elénk.” Rögtön hozzátéve: „És Romániát ne imádtam volna.” A magyar-román viszonyt azonban nem taglalta, inkább a szláv kérdéseket ecsetelte.⁸⁴

Az előszó befejezetlensége szinte szimbolikus. Talán nem annyira Rosetti heves érzelmi kitörései, mint inkább a történelem, azaz Napóleon Lajos december 2-i államcsínye miatt napolta el munkáját. Hiszen a kelet- és közép-európai fejleményeket nem öncélú megfontolásokból vagy politikamentes érdeklődésből taglalta Michelet. Nem, ő az új világ mérnökeként lépett fel továbbra is. Már a bevezető első mondata is arra utalt, hogy valamiféle világforradalomban gondolkodott: „A forradalom,

⁸⁴ Michelet, Jules: *Oeuvres complètes*. XVI. Szerkesztette Paul Viallaneix. Paris, 1980. (a továbbiakban: Michelet 1980.) 314-317.

amely a kevésbé fejlett országokban tisztán politikai, Franciaországban társadalmi lesz, következésképpen vallásos jellegű.” Forradalmi dagály következik. A jezsuita és kozák szövetsége éppen a jövő forradalmának jellegére utal. A kelet- és közép-európai forradalmak pedig, ha nem is mondja ki egyértelműen, a francia társadalmi forradalom biztonságát szolgálták volna. Az államcsíny, majd a császárság eme reményeknek vetett véget. Igaz nem teljesen, és nem végleg. Reményeiből valami mindig felébredt, ha európai konfliktusok adódtak és nagyobb robbanással fenyegettek.

1853 nyarán Michelet újra elővette a legendákat. Július 11-én ugyanis a Párizsból Brüsszelbe menekült kiadónak P. J. Hetzelnek a következő könyv elkészítésére tett ajánlatot: „Négy legendáról van szó, vagy inkább négy történelmi jelenetről, nagyon is komoly történelemről (regényes jellegük ellenére), amelyek minden részletét bizonyítani tudom:

1. Az 1848-i havaselti forradalom vezetőinek fogsága és kiszabadításuk Madame Rosetti által. Ez az epizód megjelent a *Le Siècle*-ben. Ez után közlöm az ország régi népi énekeit, a parasztok és földesurak közötti 1848-i figyelemre méltó gyűlés anyagát, ami teljesen eredeti mű, valamint más — még 1853-ban is aktuális — érdekességeket.

2. Egy magyar legenda, a nemzeti költő története, az iskola és a fiatalság tribünjéé, ami a legjellegzetesebb volt 1848-ban. Mindezt nem az újságok után, hanem olyan eredeti dokumentumok alapján, amelyek csak az én birtokomban vannak meg.

3. Lengyelország és Kościuszko, a lengyel és az orosz kérdés.

4. Oroszország mártírjai.

Ez utóbbi két legenda megjelent az *Événement*-ban. Jacotet-nak, az *Événement* kiadójának kötetben kellett volna ezeket megjelentetnie, de politikai okokból csak *Kościuszkót* adta ki. Egyébként szerződésünknek egyik pontját sem teljesítette. Jogai, ha vannak, 1853. október 1-én lejárnak.

Összegezve, a román legenda azonnal megjelenhet, és utána a magyar rövidesen. A lengyel és az orosz októberben.

Egyébként, úgy vélem, az illusztrálás nem teszi lehetővé, hogy gyorsabban haladjunk.

Azok a lengyelek, magyarok, románok, akikkel kapcsolatban állok, kézbe veszik majd az ügyet, és felelnek azért, hogy a megjelent munkák eljussanak haza és Oroszországba. Franciaországban minket fedez az első közlés. Olyan sürgős az ügy, hogy talán jobb lenne először kiadni a román és a magyar legendát illusztráció nélkül, mindkettő kiadatlan és a legsürgősebb.”⁸⁵

Végül egy év múlva Michelet párizsi kiadót talált. A mű — *Észak demokratikus legendái* — négy részből áll: „Lengyelország és Oroszország”, „Oroszország mártírjai”, „A dunai fejedelemségek - Madame Rosetti”, és a „Dunai Forradalom. Függelék.” Ha a *Madame Rosetti* címmel korábban megjelent részre és a — népballadákat is tartalmazó — függelékre gondolunk, láthatjuk: nincs komoly koncepcionális változás, sőt, amit korábban mondott, azt egészítette ki. „Hogyan

⁸⁵ Parménie, A.-Bonnier de la Chapelle, C.: *Histoire d'un éditeur et ses auteurs, P.-J. Hetzel (Stahl)*. Paris, 1953. 223–224.

nevezzem Romániát, a havaselveket és a moldvaiakat? feláldozott nemzet. Magyarország és Lengyelország legalább dicsőséget arattak szenvedéseikért, nevéiktől visszhangzik a világ. Az al-dunai népek alig keltették fel Európa figyelmét.”⁸⁶ Így vezeti be Rosettiné legendáját, amely valóságos idill, ha arra gondolunk, hogy a könyv egyéb részei szerint a lengyel asszonyok Szibériába is követték férjüket, Magyarországon pedig az oroszok ugyancsak kegyetlenkedtek a nőkkel. A függelék pedig a román fatalizmusról vallott nézeteit ötvözi a fajok harcáról szóló korabeli közhelyekkel. Nem magyarellenes mű, nem rejtegeti a magyarok iránti tiszteletét, de a magyar kérdést gondosan mellőzi. Ausztriáról is csak érintőlegesen ír, mesterséges képződménynek, karikatúrának minősítve azt. A cári Oroszország a fő cél, minden rossz oka, ennek a szemléletnek rendelt alá Michelet mindent: Duna-kultuszának is csak kezdeti elemeit és aztán maradványait lelhetjük itt fel.

Michelet dichotóm szemléletének határai is voltak. A krími háború alatt készült el *Franciaország történeté*-nek 16. századi részeivel. Jellemző ebbena mohácsi csata értékelése. A nyugat számára felszabadítónak tartja azt a francia politikát, amely megegyezett a törökkel, és valamiféle biztonsági zónát állított fel, mely Lengyelországból, Törökországból és magyar Törökországból állt. Ez utóbbi Bécs kapujánál alkotott szilárd gátat. És „ki rombolta le Magyarországot?” — tette fel a kérdést, s a válasz: „Senki más, mint saját maga. Az idegen uralkodó választás végzetes szokása eltorzította a nemzeti érzést”. Néhány példát is említ arra, miként öröklődtek a magyarok a török (=szeszély, megaláztatás) és az osztrák (=adó, ólomnehéz bürokrácia) között. Eckhardt Sándor, aki minderre felhívta a figyelmet, a michelet-i gondolatmenet belső ellentmondásait állította előtérbe: az Anjouk alatt virágzott az ország, holott idegenek voltak, érthetetlen tehát Michelet szemrehányása, ha látjuk, hogy a valós helyzetet is alaposan felmérte. Mindezt az után fogalmazta meg, hogy Voltaire és Joseph de Maistre részvétellel és együttérzéssel nyilatkozott a mohácsi Magyarországról. A nagy reakciós, mármint de Maistre is szükségszerűnek tartotta a mohácsi csatát, de az emberiséget sújtó metafizikai rossz következményének és az emberiség áldozatának tartotta.⁸⁷ Csakhogy Eckhardt Sándor nem vizsgálta Michelet érzelmeinek és külpolitikai elgondolásainak hullámnázását. Mohács értékelése ugyanis annak része, magyarázza az ellentmondást, és a rész ellentmondásossága — természetesen — az egészét is tükrözi.

Michelet legendáinak modern sajtó alá rendezője szerint a magyar legendát fel kellett áldoznia. Ez — úgy mond — nagyon forradalmi volt a párizsi kiadó számára, hiszen alig néhány év telt el a napóleoni államcsíny óta, és nem fedezte a kiadót korábbi közlés sem, mint a lengyel, orosz és a román legenda esetében.⁸⁸ Lehet, hogy így van. De egyik tanítványa, aki egyébként mesterének a Collège de France-ról való menesztése ellen írta első cikkét, Charles-Louis Chassin 1854-ben megírta a magyar legendát *A magyar legenda: Hunyadi János* címmel,⁸⁹ egy év múlva pedig könyvet írt

⁸⁶ Michelet 1980. 251.

⁸⁷ Eckhardt, Alexandre: *De Sicambria à Sans-Souci*. Paris, 1943. 207–215.

⁸⁸ Michelet 1980. 126.

⁸⁹ Irányi Dániel – Charles-Louis Chassin: *A magyar forradalom politikai története 1847–1849*. Fordította Szoboszlai Margit, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Spira György. Budapest, 1989. I.15.

Magyarországról és annak küldetéséről. Mint ő mondta: történeti és filozófiai esszét, amellyel Auguste de Gerando nyomdokaiba akart lépni, és a francia külpolitikát akarta befolyásolni.⁹⁰ Chassin könyvét a független Magyarország barátainak ajánlotta. Michelet-hez bejáratos volt ő is, de úgy látszik, különösebb hatással nem volt a Mesterre. Ez elővehette vagy felidézhetette román barátainak hozzászóló intő leveleit is, és eltűnődhetünk azon, hogy azoknak milyen hatása lehetett. Láttuk, hogy nem egy esetben milyen érzelmi zsarolással éltek a Mester lelkéért folyó propagandaháború során. Láttuk, és még látni fogjuk, hogy idealizmus és alantasság, önzetlen fennköltség és önző ravaszkodás miként szőtte át az érvelést. Igaza van Marin Bucurnak, amikor Rosetti fentebb bemutatott — részben közölt — leveléhez azt a magyarázatot fűzte, hogy „a nacionalista reakciók szembefordították egymással az emigráns forradalmárok csoportosulásait”. Abban is igaza van, hogy a románellenes magyar propagandának is vannak dokumentumai Michelet hagyatékában.⁹¹ És tény, Michelet műhelyében a magyarellenos román kampány több sikerrel járt, mint a románellenes magyar kampány. Rosetti levelei nyilvánvalóan hatottak. Úgy vélte, Romániát a francia barátok ómiatta és társai miatt szeretik.⁹² Mégsem egyszerűen barátság vagy lelki ráhatás játszott döntő szerepet, pontosabban nem egyszerűen a lelki hadjárat döntötte el Michelet állásfoglalását — bár nyilván ez is nagy szerepet játszott — hanem a politika. Hogyan viszonyult tehát az, amit Michelet tett és írt III. Napoleon politikájához?

Michelet a kényelmesebb emigrációt választotta, Brüsszelből még haza is térhetett. Nem vállalta azt a kérlelhetetlen emigráns ellenzékiiséget, amelyet Victor Hugo képviselt. A költő nemcsak vad indulattal élcelt a francia császár parányiságán, hanem az emberiség nagy kérdéseit foglalta a *Századok legendájának* hatalmas víziójába. Igaz, Michelet is megírta az *Emberiség Bibliáját*-t, de az ő nacionalizmusa: a nemzet testében való misztikus részvétel, a megsemmélyesített nemzet önimádatába fordult.⁹³

Talán az sem véletlen, hogy Hugo a magyar emigránsokkal jó kapcsolatokat ápolt, míg Michelet nem. Ez utóbbi naplójában csak annak van nyoma, hogy esetleg Teleki Lászlóval érintkezett, de mélyebb viszony nem alakult ki közöttük. A magyarok nem találták meg vele a hangot. Michelet magyar levelezői és általában a párizsi magyarok nem tanulták meg a romantikus érzelgősséget, amiben a románok, mestereknek bizonyultak. Nem úrták meg Magyarország éneklését. Teleki László például gyűlölte Párizst, legszívesebben párbajra hívta volna ki. A tehetetlenség reakciója is volt ez, mivel a politikai fejlemények nem kedveztek a magyar függetlenség ügyének. A magyar emigrációnak meg kellett ígérnie, hogy a rendszerrel szemben nem politizál. Kossuthot nem is engedték be Franciaországba, amikor 1851-ben elhagyhatta török kényszerlakhelyét, és csak 1860 táján akadtak olyan pillanatok, amikor a magyar ügy érdekében könyveket is meg lehetett jelentetni. Ezt használhatta ki Szemere Bertalan, és még inkább Irányi Dániel, aki Michelet

⁹⁰ Chassin, Charles-Louis: *La Hongrie, son génie sa mission*. Paris, 1856. 11–12.

⁹¹ Bucur 145.

⁹² Lévy, Armand: *Lettre à M. Jean Bratiano*. București, 1869. 5.

⁹³ Albouy, Pierre: *Mythes et mythologies dans la littérature française*. Paris, 1969. 219.

tanítványával, Chassin-nel társult a magyar forradalom és szabadságharc történetének megírására.

Alapvetően a politikai érdek határozta meg a magyar és román propagandaharc esélyeit. 1849 után Magyarország nem játszott olyan fontos szerepet a francia külpolitikai elképzelésekben, mint a két román fejedelemség, Franciaország nem akart magyar frontot nyitni. III. Napóleon külpolitikája a cári Oroszország ellen irányult, Ausztria-ellenességét mérsékelte, hiszen nem akarta életre hívni az 1849-ben még Magyarország ellen oly hatékonyak bizonyuló „Szent Szövetség”-i örökséget. Részben azt tette, amiről azt hitte, hogy a demokráciától átjárt francia közvélemény vár tőle, hosszú távú elképzelések nélkül akarta éreztetni a francia hegemoniát. Nem véletlen, hogy a politikai racionalizmus kategóriáját alaposabban ismerő, vagy minden dogmatizmusa ellenére abban tetszelgő orosz diplomácia III. Napóleont kalandornak tartotta. Igaz, a cári apparátus arányvételére jellemző, hogy a Keletet, a Török Birodalom keresztény részét, az ortodox vallási közösség révén valamiféle jogos örökségnek tekintette. Heroikus fatalizmussal készült a háborúra, nem törődve a két nyugati hatalom, Anglia és Franciaország gazdasági és katonai fölényével. A krími háború keserű lecke volt Oroszország számára. Valósággal kiszorították a Fekete-tengerről, a Duna-deltától — amelyet eddig gyakorlatilag ellenőrzése alatt tartott —, úgy távolították el, hogy Dél-Besszarábiát, amelyet 1812-ben csatolt el, Moldvának ítélték, „amit a krími háború elején senki sem látott előre” — mint azt a magyar nemzeti mozgalom egyik esküdt publicista ellensége H. Desprez írta.⁹⁴ A románok így kardcsapás nélkül jutottak európai stratégiai fontossági — hajdan Moldvához tartozó — területekhez. Az „ajándék” anyyiban keltett az emigránsokban némi rossz érzést, hogy nem harcolhattak, hiszen lelkesen tervezgették és ígérgették a nyugati hatalmaknak a szabadságcsapatok felállítását és népiük mozgósítását. A történelem azonban diplomáciai képességeiket tette próbára. Azt kellett felismerniük és kihasználniuk, hogy III. Napóleon hajlandó valamiféle ütközőállam létrehozására a két román fejedelemségből, mert el akarta zárni Oroszország útját a Balkán és Konstantinápoly felé, és nemcsak személyes ajánlkozással próbálták megnyerni, hanem a közvélemény révén is. „Napóleon abszolút zsarnok — írta Rosetti egyik barátjának 1856 januárjában —, de minden zsarnoknak, és főleg Franciaországban, figyelembe kell vennie a közvéleményt is.”⁹⁵

A nagyhatalmi nyomás pótolta a román fejedelemségekben a belső forradalmat. A nyugati államok 1858-as párizsi konferenciájukon el is rendelték a modern polgári állam és társadalom kialakítását célzó belső társadalmi reformokat. Az viszont a románok leleményességén múlt, hogy 1859-ben egyesítették a két fejedelemséget, ugyanis egyazon személyt, Alexandru Ioan Cuza választották meg Iasi-ban és Bukarestben a két trónra, hogy egy legyen belőle. A fejedelem pedig egyenesen Napóleon keleti helytartójának mutatta magát, ha szükségét érezte, de nemcsak ő tett hűségnyilatkozatokat. Rosetti 1860 végén így vonta meg saját és társai erőfeszítéseinek mérlegét: „1848-ban olyan forradalmat csináltunk és láttunk, amelynek során egy puskát sem süttöttünk el; egyetlen szerencsénk a tűzoltók Dealul Spirii-i

⁹⁴ Archives des affaires étrangères, Paris. PA 19.

⁹⁵ Rosetti 293.

harca volt [amikor a román tűzoltók harcba keveredtek és összezsaptak a bevonuló török csapatokkal], és méginkább valamennyi forradalmár bukása, többé-kevésbé a korabeli politikusok bűnének. Minden nemzet, miután sok mindent kellett volna saját magának szemére hánynia, arra kényszerült, hogy hallgassa el hibáinkat. Mindemellett, megjelent néhány brosúra, amelyek azt állították, hogy a románok nem nemzet, mert még egy napot sem küzdöttek nemzetiségükért, következésképpen a Dunát más nemzetre kell bízni, amely fegyverrel tudja védelmezni. Szerencsére jött a száműzetés. Ezek a száműzöttek éjjel-nappal a legkülönbözőbb emberekkel találkoztak, megfordultak valamennyi szerkesztőségben, iskolákban, klubokban, titkos és nyilvános társaságokban, a minisztériumokban és magán szalonokban, sikerült sokféle ismeretségre és barátságra szert tenniük, így ügyünket sokfelé népszerűsítették, iskolákban, a munkások műhelyeiben, a sajtóban, a kabinetekben és még a bíróságoknál is. Röviden, nagy zajt csaptunk, oly nagyot, hogy egy bizonyos pontig még ellenségeink hangját is elnyomtuk, és nemcsak a nép rokonszenvét nyertük meg, de még Napóleon is azt hitte, hogy mindent megadunk, amiről a 3-4 év folyamán minden hangszerezen zengedeztünk, azaz olyan tízmillió dunai Franciaországot, amely generálisai alatt az Ausztria elleni háborúban és Törökország felosztásában kétszáz-ezres hadsereget tud kiállítani.⁹⁶

Az elkövetkező évek azonban nem lettek ilyen idillikusak. Nem sikerült stabil politikai rendszert kiépíteni, válság válságot követett, nemegyszer komoly félelemként jelentkezett az orosz, osztrák és török katonai megszállás eshetősége. Igaz, ezek az aggodalmak nem bizonyultak megalapozottaknak. A román fejedelemségek életének felügyeletére olyan bonyolult rendszert hoztak létre, amely nagyfokú mozgási szabadságot tett lehetővé, s a románok várakozáson felül éltek is ezzel a lehetőséggel, hiszen az egymással szembenálló vagy éppen csak részletkérdésekben eltérő nézeteket képviselő nagyhatalmakat ki lehetett játszani egymás ellen. Az egymást követő válságokban pedig senki nem vállalta a fegyveres beavatkozást, nehogy még nagyobb problémákat idézzon elő. Miután pedig az országegyesítő uralkodó megoldotta a társadalmi reformok fájdalmas kérdéseit, kisebb államcsíny árán végrehajtotta a jobbágyfelszabadítást, őt is puccsszerűen eltávolították. Zsarnokságára — bonapartista módszereire — hivatkozva a radikális liberálisok és a konzervatívok összefogtak ellene. 1866-ban Hohenzollern Károlyt ültették a trónra, akit aztán 1881-ben acélkoronával koronáztak meg, 1877-ben ugyanis Románia belépett az orosz-török háborúba, és elnyerte függetlenségét.

Hogyan illeszkedett tehát Michelet magánpolitikája a nemzetközi fejleményekhez? Következtetéseinket megelőlegezve úgy látjuk: *Észak demokratikus legendái* a messianisztikus demokrácia és a bonapartizmus kompromisszumának, vagy inkább a cári Oroszország elleni alkalmi szövetség eredményeként születtek. A kötet tematikáját megszabó kiadó szűrőnek bizonyult, vagy inkább olyan laboratóriumnak, amelyben a művet kialakító szándékok, igények és lehetőségek összjátéka érvényesülhetett. Olyan alkura kerülhetett sor, amilyenhez hasonlók sora jellemezte (jellemezte?) könyvkiadásunkat, tisztelet a kivételnek. Egy kis cenzúra és egy kis öncenzúra, egy kis hazugság és egy kis igazság, több-kevesebb harsányság, végül a jól

⁹⁶ Rosetti 345–346.

megérdemelt szerzői tiszteletdíj. Az örök napi politika ilyen áttételekkel hatott Michelet látomásos publicisztikájára. És ne felejtjük, Michelet minden pátosza ellenére politikus is volt, ami természetesen prioritások feltételezésével járt együtt. Mindez — több esetben is — tetten érhető a legendák „fejlődéstörténetében”. Ennek felvázolásában először is az öncenzúrában rejlő pozitív mozzanatot kell jelezniünk.

Az öncenzúra azok kíméletét is szolgálhatta, akik veszélyben éltek, vagy még nagyobb veszélyeknek voltak kitéve. Amikor Michelet a *Le National*-ban felvázolta Auguste de Gerando portréját, a család arra kérte, hogy ne írjon semmi Ausztria előtt kompromittáló epizódról, arról, ahogy Győrnél megmentette a magyar csapatzászlót, és az ellenség szeme láttára elégette.⁹⁷ Némileg talán jogos az a feltételezés is, hogy Michelet azért nem írt a magyarországi 1848–49-i fejleményekről bővebben, mert félt, hogy árt a kufsteini börtönben sínylődő Teleki Blankának, de Gerando sógornőjének, és Lövei Klárának. 1862-ben viszont már nem árthatott, és mégis elég silány Teleki Blanka-nekrológót írt,⁹⁸ pedig ha valaki, akkor a forradalmár grófkisasszony volt Michelet eszméinek autentikus mártírja. Igaz, ekkor Michelet már túl volt a legendaírási korszakán, bár 1863-ban a lengyel felkelés alatt újra kiadták legendáit, természetesen cárellenes előszóval. Ugyanakkor ne felejtjük, Michelet férfi volt, coitusait is kvázifilozófiai egzisztenciális tapasztalatként értékelte naplójában, illetve annak azon részeiben, melyeket az özvegy abból nem vakart ki. Teleki Blanka pedig nem volt a Terra Mater eszményének megfelelő alkat. Fogolytársa, Lövei Klára, aki nagyon szerette volna, ha a Mester barátnője emlékét méltóképpen örökíti meg, kissé ingerült is lehetett, s némi kritikát sejtető csodálkozással megjegyezte, hogy nem megy férjhez.⁹⁹ Michelet-nek Teleki Blankáról inkább Franciaország jutott eszébe. 1852 szeptemberében vigasztként a következőket írta a kufsteini fogolynak: „Ha valami szerencsés véletlennek köszönhetően e szavak eljutnak börtönének homályába, mondja azt asszonyom, hogy ez az éjszaka Európa fénye. A mártiroktól jövő sugár élteti. Az idő halad. E borzalmas napfogyatkozásnak vége.

Oh! Asszonyom, mennyire szenvedek Franciaorszáért, amikor Önnek írok.

Így kellett legyen. A győzelemmel való visszaéléstől bűnhődünk. 15 éven keresztül ittasak voltunk az erő sikerétől. Az eredmény: ez a bálványimádás, ez a Moloch, amelyet atyáink imádtak és amely felfalja gyermekeit.

Eme ország történetének hosszú tapasztalata hozzászoktatott erős és gyors változásaihoz. Nem csodálkozom azon, ami történt, és biztosan tudom, hogy holnapra másként lesz.¹⁰⁰

Természetesen a politika határozta meg Michelet és levelezői barátságának hőfokát. Mivelhogy Michelet a közvéleményalakítás mestere is volt, elsősorban a közvélemény további alakításának igénye adta kezébe a tollat. A Mester megnyerése győzelemnek számított — a szimbolikus térben. Az 1850–51-i évek forradalmi messianizmusában lángoltak a szenvedélyek, feloldódtak az érzelmi közösségben.

⁹⁷ István, Fodor: *Michelet et la Hongrie*. Europe, 1973. nov–déc. (a továbbiakban: Fodor) 195.

⁹⁸ István, Fodor: *Michelet et ses amis hongrois*. Nouvelles Études Hongroises, 1975. 195.; Fodor 202.

⁹⁹ Michelet, Jules: *Journal*. III. Paris, 1976. 149.

¹⁰⁰ *Hongrois et Français. Une famille franco-hongroise les Teleki-de Gerando*. Musée Jean-Jacques Rousseau, Montmorency, 1986–1987. 52.

Aztán ez a nagy közös eufória alábbhagyott, amikor kiderült, hogy nem hoz kézzelfogható eredményeket. 1853 februárjában például Rosetti keserűen tette szóvá barátjának, A. Dumesnilnek, hogy Michelet megírta ugyan az iskolamester legendáját, de egy iskolaigazgató, akivel az egyik faluban találkozott, nem is hallott a Mesterről. „Kinek írta akkor az iskolamester legendáját?” A következtetés a kiábrándultság szüleménye: „akik forradalmat akarnak csinálni, ne nyúljanak tollhoz, hacsak nem kiáltványokat és leveleket írnak. Franciaországban a szellemnek szinte minden embere otthon ül, szenvednek és könyveket írnak. Ha viszont forradalom lesz, erre Önök nélkül kerül sor: mert IV. Henrik nem ír könyveket.”¹⁰¹ Aki pedig ezt a levelet írta és olvasta, nyilván rögtön arra gondolt, amit Bourbon Henrik mondott, amikor felajánlották neki a trónt, ha áttér a katolikus vallásra: „Párizs megér egy misét”. Talán ez bujkálhatott Michelet lelke mélyén is, amikor 1857-ben arra figyelmeztette Rosettit: nemes gesztus, ha francia herceget akarnak meghívni a román trónra, de a fatalizmus jele, hogy most úgy fordulnak egy idegen uralkodó felé, ahogyan hajdan a néphez, és ez meg is bosszúlhatja magát, hiszen ilyen alapon még orosz is kerülhet az élre.¹⁰² Majd azt üzent a hozzá forduló román fiataloknak: federalizálják a Dunát, ne utánozzanak senkit, legyenek önmaguk...¹⁰³

A minapi forradalmi demokraták azonban csak a realitásoknak engedtek, viszont ha válsághelyzetbe kerültek, újra a Mester kezét keresték. Amikor például Rosetti 1863-ban a belső politikai marakodások közepette egyik fiatal munkatársát, Eugen Caradát ajánlotta, akkor őszintén előrebocsátotta: „Ha hazám még az élő nemzetek körében van, akkor ezt Franciaországnak köszönheti. Önnek és Quinet-nek köszönhetjük azt, amit közönségesen életnek hívunk. Önök tanítottak meg minket arra, hogy soha ne keverjük össze az életet azzal a mozgással, amelyet néha és bizonyos ideig a despotizmus rákényszerít egy nemzetre, még akkor sem, ha ez győzelmekhez és a fegyverek legnagyobb dicsőségéhez vezet.”¹⁰⁴ „Az emberiség! Ez az igazi zászló. Hic signo vinces!” — írta Michelet,¹⁰⁵ és a válasz meghatotta a pártarcokba merült Rosettit, aki 1865-ben azzal biztatta az Olténiában szervezkedő Caradát: „Michelet leckéjének megfelelően harcolni fogunk a lehetetlen ellen.”¹⁰⁶ A Románia létét fenyegető 1866. évi válságban még őszintébben öntötte ki szívét a Mesternek: „Minden reményünk Önben van, második hazánkban.”¹⁰⁷

Ha Michelet nem is, III. Napóleon ismét segített; neki (is) köszönhetően megoldódott a román válság, Franciaország viszont az ő jogára alatt sodródott a végzetes porosz háborúba. Michelet, akinek szellemi életútja elkanyarodott a politikától, a vereség hatása alatt töprenghetett el a múlton. *Franciaország Európa előtt* című könyve burkolt önkritika, még akkor is, ha mindenért a bukott császárt tette felelőssé. Az 1870-es években figyelme a magyarok felé irányult, román kapcsolatait nem is

¹⁰¹ Rosetti 211.

¹⁰² Breazu, Ion: *Studii de literatura română și comparată*. I. Cluj, 1973. 53.

¹⁰³ Bucur 212.

¹⁰⁴ Bucur 234.

¹⁰⁵ Bucur 242.

¹⁰⁶ Rosetti 176.

¹⁰⁷ Bucur 249.

emlegette, holott „román legendájával” ő maga is III. Napóleon politikáját képviselte, és román vonatkozásban ez a politika sikeresnek mondható. Amikor azonban a császár politikájának mérlegét megvonta, ez sem érdekelte: „Az orosz, krími ügy nem nélkülözte a nagyszerűséget. De nem merete továbbvinni Lengyelország fellázításával. Az itáliai ügy szép volt, de nem merete továbbvinni Magyarország fellázításával. Kossuth és Ausztria között ez utóbbi felé hajlott.”¹⁰⁸

Alighanem jelzésértékű, hogy Michelet mellőzte a dunai konföderáció gondolatát akkor, amikor Kossuth Lajosról megemlékezett. (Arról a Kossuthról, akinek nevét nem is említette naplójában, viszont a kvázimetaforikus említés jelzi, hogy tudta, kiről van szó.) Láttuk, a dunai konföderációnak, mint a Habsburg Monarchia alternatívájának jelentőségét felismerte Michelet. Lelke mélyén feltehetően jelen volt a konföderáció gondolata, de nem feszegette. Elvette volna kedvét a közvetlenül érdekelt felek visszataszító gyűlölködése? Annyira meggyőzték őt román barátai a konföderáció életképtelenségéről, hogy nem is akart róla tudomást venni? Úgy látta volna, hogy a különböző népek állami keretek közötti egyesítése illúzió? A kérdést nem feszegette, márpedig III. Napóleon felelőssége kapcsán fel kellett volna vetnie, hiszen a felszabadító háborút eleve konföderációs programmal lehetett volna csak megindítani. Gondoljunk a különböző szerződésekre és tervezetekre. Gondoljunk arra, hogy maguk az érdekelt felek is, ha felvetődött az Ausztria elleni háború lehetősége, elővették a konföderáció kérdését. Aligha hihető, hogy Michelet nem tudta volna, hogy III. Napóleon vagy inkább környezete is támogatta a konföderációs gondolatot, és elvárta: a közös harc előtt a magyar és román fél előre egyezséget kössön. A gyűlölet vakította volna el Michelet-t? Mert írt ugyan a császár „rémisztő környezetéről”, de az önmagát „filozófus paraszt”-nak nevező Jérôme herceget nem említette. Márpedig ha őt sokan egyszerűen csak a napóleoni politika jellegét elfedő szépségflastromnak is tartották,¹⁰⁹ olyan dolgokat mert papírra vetni, amelyeket a Palais Royalban más aligha. A birodalom feladatát a következőképpen ítélte meg: „Felszabadítani a népeket, diadalra juttatni az új világot a régivel szemben, mindenütt megszervezni a demokráciát, azaz jólétet és szabadságot adni a tömegeknek, és végül igazi szabadságot, komolyat, rendíthetetlen Franciaországnak, az itt uralkodó zsarnokság kárhozatos szokásait módosítva.” A szándék komolyságát — legalábbis eszmei síkon — pedig az érzékelteti, hogy az angol néppel és a liberális polgársággal akart szövetséget kötni. Ami pedig a külföldet illeti, Itáliát akarta emancipálni, Magyarországot „visszaállítani”, megakadályozni, hogy az oroszok Konstantinápolyhoz jussanak, megnyitni Kínát a nyugati civilizációnak, megerősíteni Skandináviát, egyben a francia katonai költségvetést is csökkenteni. „Mindez lehet utópia, de jobban szeretem az utópiát, amely felemel, mint a valóságot, mely lealacsonyít.”¹¹⁰ Nem véletlen, hogy Kossuth késő öregkorában is ápolta kapcsolatait a szintén száműzött „vörös herceg”-gel.

¹⁰⁸ Michelet, Jules: *La France devant l'Europe*. In: Michelet, Jules: *Oeuvres complètes*. XX. Paris, 1987. (a továbbiakban: Michelet 1987) 675.

¹⁰⁹ Lukács 131.

¹¹⁰ Archives Nationales, Paris, 400 AP 155. Napoléon Jérôme levele Persignynek, 1860. aug. 30.

Michelet a bonapartizmus külső ellenzékéhez tartozott. Úgy tűnik, élete vége felé a román nacionalizmustól fokozatosan elpártolt és a magyar mellé állt. Belejártszhatott ebbe a bonapartizmus román barátsága, bár e téren — mint láttuk — valamiféle alkalmi szövetséget kötöttek, és talán az is hatott, hogy román barátaitól elszakadt. Magyar barátainak érvei az addigi politika kudarca mellett most már jobban hatottak, Kossuth említése ugyanis nem lehet véletlenszerű. A magyarok egyre gyakrabban bukkannak fel könyveiben. A francia vereség okait elemző munkájában Teleki Blanka és Lövei Klára kufsteini fogságáról is megemlékezett, majd arról írt, hogy 1798-ban a svájci hegyek között magyar huszárok inkább a szakadékba ugrattak, de nem adták meg magukat.¹¹¹ A 19. század történetében pedig kiemelte, hogy „Ausztia és a heroikus Magyarország” lapjaikban részleteket közöltek előző könyvéből, amelyet olyan szívből jövő sikolyként jellemezett, mely megtörte a borzalmas csendet. Aztán azt ígérte, „megadom azt, amit meg kell adni a magyaroknak, szlávoknak, azoknak a nemzeteknek, amelyek brutális módon elvesztek az osztrák névben, és amelyek oly sokszor ebben a harcban emlékeztetre méltó szívóssággal tartották fenn Ausztriát.”¹¹² Ígéretét nem válthatta valóra.

A magyar-román versenyfutás történetéhez hozzátartozik az is, hogy ha a magyarok a temetési menetben nem is foglaltak el olyan előkelő helyet, eszméit talán némileg jobban ápolták. Könyveiből ugyanis többet fordítottak és hamarabb magyarra, és nemcsak Pesten, hanem Kolozsvárt is jelentettek meg belőlük. (Románul először — Magyarországon — 1869-ben adtak ki részleteket a dunai fejedelemségekről szóló munkájából, majd 1876-ban jelent ez meg Rosetti lapjában és önálló kötetben is.¹¹³ 1893 táján Rosettiné 1864-es írásainak kötetét éppen Michelet *Madame Rosettijével* vezették be, ezt követően 1895—96-ban válogatást tettek közé munkáiból, 1909-ben önálló kötetben a *Madame Rosetti*, 1915-ben *A nő* került kiadásra. Magyarul először Lövei Klára fordításában *A tenger látott napvilágot* 1868-ban Pesten, majd ugyanott 1878-ban *Lengyel és Oroszország*, 1893-ban Kolozsvárt a *D'Arc Johanna*, 1884-ben pedig ott kezdték el kiadni *A francia forradalom történetét* tizenkét kötetben, s a nagy vállalkozást 1891-ben már Pesten fejezték be. Az elmúlt évtizedekben viszont csak román válogatást tettek közzé, amelyben természetesen szerepelt a román legenda is, de minden magyarázat nélkül. Az előszó — Marin Bucur munkája — viszont bölcsen jelezte, hogy szinte hihetetlen a román fordítás elmaradása, amit némileg magyaráz, hogy a románok eredetiben olvasták a Mestert, de ez nem mentség.¹¹⁴ A román Michelet-kultusz hiányának talán maga Michelet az oka, a legenda és valóság szembesítése nem bizonyult túl vonzónak, részben személyi, részben történeti okok miatt. Sokaknak nem tetszhetett a Rosettiné-kultusz, másokat pedig olyan magyarázkodásra szorított volna Michelet román képének elemzése, amit nem szívesen vállaltak az ünnepi megemlékezések

¹¹¹ Michelet 1987. 665., 686.

¹¹² Michelet, Jules: *Histoire du XIX siècle*. (1872) In: Michelet, Jules: *Oeuvres complètes*. XXI. Szerkesztette Paul Viallaneix. Paris, 1982. 54., 61.

¹¹³ Bucur, Martin: *Entre le martyre et l'espoir. Michelet et les révolutionnaires roumains*. Europe, 1973. nov.-déc. 205.

¹¹⁴ Michelet, Jules: *Istoria Franței*. I. București, 1973.

légkörében. Így aztán Rosettiné volt az egyetlen, aki szóvá tette, hogy Románia elismerését nem juttatta kifejezésre,¹¹⁵ aminek ugyancsak személyi és történeti okai lehettek a fentiekén túlmenően. Rosetti az 1860-as évektől is általában a hivatalos hatalom ellenzékéhez tartozott, akár D. Brătianu, Michelet pedig III. Napóleon ellenfelének számított. Díszállanpolgársága 1870-ig nem szolgálta volna a két ország közötti jó viszonyt, utána pedig Michelet halálával az elismerés kérdése feledésbe merült, bár alakja még élt a kortársak emlékezetében. A román politikai stabilitás művésze I. C. Brătianu a hatvanas éveiben járva — 1884-ben — még emlékeztette fiát, hogy Michelet véleményét képviseli, aki szerint „az a király, aki minden nap ellátja kötelességét, és nem az, aki olykor dicső tetteket hajt végre”.¹¹⁶)

Michelet azt az utat járta végig a kelet- és közép-európai népek emancipációjának kérdésében, amit a hivatalos politika. III. Napóleonon azt kérte számon, amire ő a saját maga körében sem vállalkozott. A francia külpolitika feladta „a nemzetiségi elv”-et, igaz, a Habsburg Birodalom belső átalakítását szorgalmazta. Ez felelt meg a bankárok érdekeinek is. Tény, a cári külpolitika is szorgalmazta a Monarchia belső reformját, méghozzá az aulikus magyar arisztokráciával rokonszenvezve, mert a korlátozott föderalizálásban látta a béke zálogát. Mégis ki tagadná, hogy a több mint félévtizedes vajúdas eredménye, az osztrák-magyar kiegyezés, hosszú ideig a béke ügyét segítette elő? Michelet viszont még annyira sem vállalkozott, mint egy közepes, ám jobb tollú francia vagy orosz diplomata, nem próbált érveket és ellenérveket szembesíteni. A saját napi politikáját érvényesítette öröknek tételezett értékek szolgálatában, *sub specie aeternitatis*.

Arra sem gondolt, hogy a francia császári külpolitika a Habsburg Birodalom belső átalakításának támogatásával a béke fennmaradását biztosította. A kompromisszumos megoldások ugyanis eleve elfogadhatatlanok annak, aki abszolutumokban gondolkodik. Jellemző, hogy a poroszok königgrätzi győzelmének még örült is, mint írta: Franciaországgal, bár még egy pragmatikus politikai félánalfabéta is sejthette, hogy Ausztria jobb partner lenne, mint Poroszország. A német kérdés megoldása láttán Michelet a nemzeti messianizmus helyett a proletármessianizmus felé kezdett tájékozódni. Ugyanakkor — mint naplója tanúsítja — számot vetett a totális háború megvívásához szükséges és alkalmas nagyhatalmi szövetekezés lehetőségével: német-orosz háborúval és angol-francia szövetséggel. Európa pedig — szép békekorszakán keresztül — elindult századunk „harmincéves polgárháborúja” felé. Az emberiség nagy álmai visszájukra fordultak. A nemzetet és etnikumot fájja stilizálták, istenné vagy inkább bálvánnyá emelték. Áldozatul esett a nemzetek szabad társulásának törekény — sőt, olykor csak eszközként szolgáló — eszménye is.

¹¹⁵ Rosetti, Maria C. A.: *Scrieri din 1864*. București, 1893. 70.

¹¹⁶ Ion C. Brătianu levele Ion I. C. Brătianuhoz, BAR S 6 (15) CCCLXI.

MISKOLCZY, AMBRUS

*Nationalität, Freiheit, Politik. Kapitel aus der Geschichte des
Dialogs der ungarischen und rumänischen Emigration in Paris*

Die Studie bildet einen Teil des Buches *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd 1850-1854 (Der Zauber der Legenden. Die osteuropäischen Mythen von Jules Michelet und der ungarisch-rumänische Dialog 1850-1854)*, das in Vorbereitung ist. In den früheren Unterkapiteln stellte Verfasser neben den Verhandlungen der ungarisch-rumänischen Emigranten die Diskussion zwischen László Teleki und Lajos Kossuth dar sowie die Entwicklung der Beziehungen von Jules Michelet mit den ungarischen und rumänischen Emigranten. Jules Michelet, Lehrer des Collège de France, war ein Idol der ungarischen und rumänischen revolutionären Jugend, der auch seelisch unter dem Bürgerkrieg der Nationalitäten in Ungarn 1848–49 gelitten hatte.

Vorliegende Studie stellt dar, welchen politischen Ansprüchen und Zielen der Verfassungsentwurf des in die Türkei emigrierten Lajos Kossuth gerecht werden wollte. Er wurde auch durch Mazzini dazu gedrängt, seine Vorstellungen über die Nationalitätenfrage und die Konföderation niederzuschreiben. Nachdem Kossuth ihm geantwortet hatte, reagierte die ungarische Emigration in Paris auch auf den Konföderationsentwurf des rumänischen Nicolae Bălcescu. Parallel dazu wandten sie sich auch an László Teleki, der das nationale Selbstbestimmungsrecht den in Ungarn lebenden Nicht-Ungarn in der Form sichern wollte, daß die Mehrheit der ungarischen Emigranten die Integrität des Landes gefährdet sahen. Während der rumänische Entwurf aufgrund des Prinzips der ethnischen Mehrheit neue Landesgrenzen ziehen wollte, wollte Kossuth die Landesgrenzen beibehalten und das ethnische Prinzip nur bei den Komitatsgrenzen berücksichtigen. Er erkannte die Begründetheit der nationalen territorialen Autonomie nicht an, schlug jedoch eine dermaßen breite Komitatsautonomie vor, die einer territorialen gleichkam, wobei er einen Minderheitenschutz plante, der — im Unterschied zum rumänischen Entwurf — nicht nur auf der verbalen Ebene bestand, sondern auf Verfassungsgarantien basierte.

Den Vorschlägen von Kossuth folgte keine Diskussion. Die ungarischen Emigranten wurden vielmehr durch die Frage gespalten, wer ihr Anführer sein sollte: eine einzige Person, wie es Kossuth vorschlug, oder eher eine Körperschaft. Dieses Dilemma wurde mit der Beurteilung der Nationalitätenfrage verknüpft. Als seine ungarischen Gegner Kossuth mit der Begründung angriffen, er habe nicht auf das historische Recht der Ungarn verzichtet, wollten sie auch die Ansprüche eines Diktators diskreditieren. Die Rumänen wollten das Zerwürfnis der ungarischen Emigration für ihre Propagandazwecke ausnutzen. Sie griffen den Gedanken des Bevölkerungsaustausches auf, den sie bereits früher schon mal aufgeworfen hatten, und verbreiteten das Gerücht, Kossuth wolle einen Teil der ungarischen Bevölkerung in Siebenbürgen nach Ungarn aussiedeln. Der Schauplatz dieser Propagandakampagne war die Wohnung von Jules Michelet. Der französische Historiker arbeitete gerade an seinen — im Jahre 1854 auch veröffentlichten — "demokratischen Legenden". Die unganfeindlichen Briefe von C. A. Rosetti und Dumitru Brătianu veranlaßten ihn, auf die Entwicklung des Gedankens der Donaukonföderation zu verzichten. Von rumänischer Seite wurde dieser nämlich als ein "Mischmasch" bewertet, das nur einen

Bürgerkrieg zur Folge haben kann. Die "ungarische Legende" der Heldentaten im ungarischen Freiheitskampf stellte er wiederum deshalb nicht fertig, weil sich inzwischen die internationalen Kräfteverhältnisse so gestalteten, daß es nicht mehr in Frankreichs Interesse stand, Ungarn aufzuwiegeln.

Kennzeichnend für das Verhältnis der ungarischen und rumänischen Emigration war die Opposition und die Suche nach der Zusammenarbeit. Daß die Diskussionen in Gehäßigkeit umschlugen, hing mit der Aussichtslosigkeit der internationalen Lage zusammen. Während des französisch-österreichischen Konflikts 1859-60 jedoch konnte das Triumvirat der ungarischen Emigranten sogar einen Vertrag mit dem Herrscher der zwei vereinten rumänischen Fürstentümer schließen. Und während viele sich auf die historischen Rechte wie die Rechte des mittelalterlichen Ungarns oder auf die Größe des Römischen Reiches beriefen und im Sinne der nationalen Gehäßigkeit handelten, kam es paradoxerweise gerade in der Auslegung der Geschichte zu einem spontanen Konsens. Als Nicolae Bălcescu 1850 an der Geschichte des ehemaligen walachischen Woiwoden Michael arbeitete und somit in dessen Machtansprüchen die Vorstufen für die rumänischen Einheitsbestrebungen beschrieb, stellte er das harmonische Zusammenleben der siebenbürgischen Völker und Konfessionen als historischen Wert dar, argumentierte für die Autonomie Siebenbürgens. Die Autonomie Siebenbürgens wurde von Kossuth nicht nur akzeptiert, sondern er hielt die Erhaltung der Rahmen der mittelalterlichen nationalen Autonomien, die er früher verurteilt hatte, für wünschenswert und war sogar dafür, daß man für die Rumänen ähnliche Rahmen sichern soll. Eine Lehre für den westlichen wie östlichen Leser: Wer sich mit der Wirklichkeit der Vergangenheit und der Gegenwart ausführlich auseinandersetzt, kann seine Dogmen und Phantasmagorien leichter loswerden.

MISKOLCZY, AMBRUS

*Nationality, Freedom, and Politics. Chapters from the History
of the Dialogue between the Hungarian and the Rumanian
Emigration in Paris*

The paper is part of a work in progress entitled *Magic Legends: The East-European Myths of Jules Michelet and the Hungarian-Rumanian Dialogue between 1850 and 1854*. Earlier chapters discuss, in addition to the negotiations between Hungarian and Rumanian emigrants, the debate between László Teleki and Lajos Kossuth, and the relationship Jules Michelet had with Hungarian and Rumanian emigrants. Michelet, the professor of Collège de France, who was idolized by young Hungarian and Rumanian revolutionaries, was psychologically deeply affected the civil war between the nationalities in Hungary in 1848-49.

The chapter printed here investigates what political needs and aims the constitution that the emigrant Lajos Kossuth planned in Turkey was meant to serve. Mazzini urged Kossuth to write down his ideas on the issue of nationality and on confederation. When Kossuth answered him, the Hungarian emigration in Paris also answered the confederation plan of Nicolae Bălcescu as well as László Teleki, whose plans to guarantee the principle of national self-determination for Non-Hungarians in Hungary made most of his emigrant compatriots feel that he was jeopardizing the

integrity of the country. While the Rumanian plan wanted to draw new state borders on the basis of the principle of ethnic majority, Kossuth, insisting on leaving the state borders alone, wanted to take the ethnic principle into consideration while modifying the county borders only. He would not recognize the justification of national territorial autonomies, but his proposed county autonomy would have nearly equal territorial autonomy, and his planned protection of the minorities, in contrast with the Rumanian proposal, was not merely verbal, but based on constitutional guarantees.

The merits of Kossuth's proposals were never really discussed. The Hungarian emigrants were instead divided over the issue of the leadership of the emigration: whether the leadership should be personal, according to Kossuth's wish, or corporate. This dilemma was intertwined with the views on the question of nationalities. When attacking Kossuth for not willing to give up Hungarian historical law, his Hungarian opponents wished to discredit his claims to dictatorship as well. The Rumanians wanted to use the division of the Hungarian emigration for propaganda purposes. They supported the idea of the exchange of populations, raised previously by themselves, and spread the rumour that Kossuth wanted to have a part of the Hungarian population in Transylvania moved to Hungary. The home of Jules Michelet became the scene for the big propaganda campaign. The French romantic historian was currently working on his "democratic legends", to be published a few years later, in 1854. Under the influence of the anti-Hungarian letters of C. A. Rosetti and Dumitru Bratianu he abandoned his plan to elaborate the idea of the Danube Confederation. For the Rumanians said that was a "mixture" that could result in nothing but civil war. The reason he did not write his "Hungarian legends" about the heroic deeds of the Hungarian war of independence, on the other hand, was that by that time the international situation was not favourable for France to be interested in inciting rebellion in Hungary.

The relationship of the Hungarian and Rumanian revolutionary emigration was characterized by opposition and the search for cooperation. The debates turning into personal hatred could be explained by the hopelessness of the international situation. In 1859-60, however, as a result of the Franco-Austrian conflict, the leading triumvirate of the Hungarian emigration was already able to conclude a treaty with the ruler of the two united Rumanian principalities. And while a number of emigrants were acting in the spirit of national hatred, with reference either to the historical rights of medieval Hungary or to the greatness of the Roman Empire, it was paradoxically in the interpretation of history that some kind of spontaneous consensus was arrived at. When writing the history of Voivode Nicholas of Wallachia in 1850, Nicholae Bălcescu presented his aspirations to power as prefiguring the wish for Rumanian national unity. With that, he pointed to the historical value of the harmonious coexistence of Transylvanian peoples and denominations and, condemning ethnicidal excitement, argued for the autonomy of Transylvania. And Kossuth not only accepted the autonomy of Transylvania, but, after 1867, he thought it was desirable to maintain the framework of the medieval national autonomies he had denounced so far, and to secure similar frameworks for the Rumanians as well. Moral for the Eastern and Western reader: he who seriously studies the realities of past and present will find it much easier to get rid of his own dogmatism and phantasmagorias.